

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Teologická fakulta
Katedra pedagogiky

Diplomová práce

ETICKÁ VÝCHOVA PRO STARŠÍ ŠKOLNÍ VĚK A VÝZKUM V OKRESE TÁBOR

Vedoucí práce: PhDr. Ph.D. Zuzana Svobodová

Autor práce: Věra Samcová

Studijní obor: Učitelství náboženství a etiky

Ročník: 2.

2012

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě (v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných Teologickou fakultou) elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

26. února 2012

Děkuji vedoucímu diplomové práce PhDr. Ph.D. Zuzaně Svobodové
za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce.

OBSAH

ÚVOD	6
1 Definice základních pojmů	9
2 Starší školní věk z pohledu vývojové psychologie	17
2.1 Probíhající změny v období pubescence	18
3 Vývoj morálního vědomí a jednání	26
3.1 Analýza morálního vývoje Jeana Piageta a L. Kohlberga	26
3.2 Možnost využití Piagetovy a Kohlbergovy teorie pro výuku EV dětí ve starším školním věku	29
4 Etická výchova	34
4.1 Postavení etické výchovy pro žáky staršího školního věku v kurikulárních dokumentech ČR	34
4.2 Výuka EV pro starší školní věk v současné společnosti	39
4.2.1 Různé pohledy na výuku etické výchovy na základních školách v ČR	45
4.2.2 Učitel etické výchovy	50
5 Výzkum výuky EV pro starší školní věk v okrese Tábor	54
5.1 Záměr výzkumu, stanovení hypotéz, volba vzorku, harmonogram výzkumu, technika sběru informací a průběh výzkumu	54
5.2 Výsledky a komentář výsledků výzkumu	58
5.2.1 Způsob výuky EV pro starší školní věk na školách v okrese Tábor	58
5.2.2 Materiály využívané pro výuku EV pro starší školní věk na školách v okrese Tábor	65
5.2.3 Spokojenost respondentů s dostupnými metodickými pomůckami	67
5.2.4 Cíle EV pro žáky staršího školního věku upřednostňované respondenty...	69
5.2.5 Reflexe změny umožněním vyučovat EV pro starší školní věk jako DVO	71

5.3 Posouzení hypotéz	73
5.4 Závěr a shrnutí výsledků výzkumu	74
ZÁVĚR	76
Seznam literatury	79
Seznam internetových zdrojů	83
Seznam příloh	85
Abstrakt	97
Abstract	98

ÚVOD

Tématem této diplomové práce je etická výchova pro žáky staršího školního věku a pohled na výuku etické výchovy pro starší školní věk v okrese Tábor. S ohledem na období staršího školního věku se práce zaměřuje na druhý stupeň základních škol a nižší ročníky víceletých gymnázií. Základní školy a víceletá gymnázia v okrese Tábor jsou pro mne nejnázde dostupné pro získání bližších informací o jejich konkrétní výuce etické výchovy. Toto téma jsem si zvolila z důvodu oboru, který studuji, a také z důvodu změn, které proběhly v uplynulých letech. Díky snaze pedagogů, odborníků z oblasti etiky a z řad Etického fóra došlo ke změně v možnosti výuky etické výchovy na základních školách. Od roku 2010 mají základní školy možnost vyučovat etickou výchovu jako doplňující vzdělávací obor.

Tato práce je rozdělena na dvě části. Pro první teoretickou část využívám zejména informace z dostupné literatury. Druhá část práce je praktická a zabývá se výzkumem výuky etické výchovy pro starší školní věk v okrese Tábor. Práce je rozdělena do pěti hlavních kapitol. V první kapitole se věnuji definicím základních pojmů, ve kterých je potřeba se orientovat při studiu etické výchovy. V této části využívám zejména literaturu od A. Anzenbachera, R. Brázdy, D. Hejny, J. V. Příkaského, P. Vacka, N. Pelcové, M. Vágnerové, J. Langmeiera, D. Krejčířové a dalších.

Druhá kapitola se věnuje problematice staršího školního věku. Snažím se zde vystihnout charakteristiky staršího školního věku, které odlišují děti v tomto věku od ostatních žáků. Zajímají mě hlavně změny a charakteristiky v dospívání, které ovlivňují morální usuzování a vývoj žáků v tomto věku. Proto zde využívám literaturu z oblasti vývojové psychologie, zejména od autorky Marie Vágnerové, Jiřího Langmeiera a Dany Krejčířové.

Po této kapitole o obecném vývoji ve starším školním věku se zaměřím hlouběji na vývoj morálního vědomí a jednání, neboť pro etickou výchovu ve starším školním věku je myslím podstatné znát předpoklady o morálním rozvoji žáků v tomto věku.

V další části (ve 4. kapitole) se budu věnovat postavení etické výchovy pro žáky staršího školního věku v kurikulárních dokumentech České republiky.

Do roku 2009 bylo možné vyučovat etickou výchovu pro starší školní věk pouze jako průřezové téma povinného obsahu vzdělávání. V prosinci 2009 však bylo vydáno Opatření ministryně školství mládeže a tělovýchovy, kterým se změnil Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. Tímto opatřením byla Etická výchova zařazena mezi doplňující vzdělávací obory. Od 1. 9. 2010 lze tedy etickou výchovu vyučovat jako doplňující vzdělávací obor.

Dále bych díky podrobnějšímu zkoumání chtěla v rámci výzkumu k této práci zjistit, zda školy na tuto situaci nějak reagovaly. Zaměřím se na region ve svém okolí – okres Tábor. Pro zjištění, zda se zavedení možnosti vyučovat etickou výchovu jako doplňující vzdělávací obor promítlo do konkrétního vyučování etické výchovy pro starší školní věk v tábořském okrese, použiji dostupné informace a dotazování na tábořských školách.

Druhá část práce je tedy zejména praktická. Provedu výzkum na základních školách a víceletých gymnáziích v okrese Tábor, týkající se výuky etické výchovy pro žáky staršího školního věku..

Při sběru informací a podkladů pro svou práci musím zmínit i bakalářskou práci I. Dedkové, jejíž téma se může zdát dle názvu obdobné „*Výzkum výuky Etické výchovy na ZŠ v Táboře a blízkém okolí.*“ Tato práce však směřuje k odlišným závěrům, neboť se soustředí na zjištění názorů učitelů na výuku etické výchovy na ZŠ v Táboře a blízkém okolí. Týká se základních škol, tedy mladšího i staršího školního věku. Zaměřuje se na názory o zavedení etické výchovy jako povinného, povinně volitelného či volitelného předmětu. I. Dedková se dotazuje učitelů na jedenácti ZŠ v tábořském regionu, jaké mají představy o výuce etické výchovy bez ohledu na předmět, který učitelé učí, protože se snaží zjistit jejich představy. S ohledem na rok, ve kterém práci psala, neměla ještě možnost zvážit konkrétní změny, které zavedením etické výchovy jako doplňujícího vzdělávacího oboru nastaly.

Cílem mé diplomové práce je výzkum konkrétní výuky etické výchovy v praxi na školách pro starší školní věk v okrese Tábor, tedy na druhém stupni ZŠ a víceletých gymnáziích - pro nižší ročníky (prima – kvarta). Dotazníky budou dány k vyplnění pouze učitelům, kteří na školách vyučují předměty týkající se etické výchovy. Nezaměřuji se tedy na představy všech učitelů, jak by měla výuka etické výchovy vypadat, ale na konkrétní praxi na školách v okrese Tábor. Přesto se v závěru práce

pokusím o srovnání výsledků výzkumu bakalářské práce I. Dedkové a výsledků výzkumu v této diplomové práci.

Má výzkumná otázka zní: Jaká jsou specifika výuky etické výchovy pro období staršího školního věku a jak je vyučována etická výchova pro starší školní věk v okrese Tábor? Na první část otázky práce odpovídá na základě studia dostupné literatury a na druhou část otázky provedený výzkum.

1 Definice základních pojmů

Tématem této diplomové práce je výuka etické výchovy pro starší školní věk. Proto je nezbytné definovat pojmy, které jsou tomuto tématu blízké. Na následujících stránkách se budu věnovat pojmům etika, normy, morálka, mravnost. Dále zde uvedu pojmy výchova a vzdělávání, prosociální chování, mravní výchova a etická výchova. V neposlední řadě je potřeba definovat období staršího školního věku.

Etika

R. Brázda definuje etiku jako filosofickou disciplínu, která teoreticky reflektuje morálku. Etika je teorií morálního jednání. Nejen že rozlišuje správné a špatné jednání, dobro a zlo, ale také zkoumá individuální a společná morální přesvědčení.¹

V knize *Úvod do etiky* od A. Anzenbachera rovněž najdeme charakteristiku pojmu etika. Anzenbacher zdůrazňuje, že etika se snaží o poznání, co je mravně správné v oblasti praxe, a snaží se toto mravně správné uplatnit i jako normu pro svědomí ostatních lidí.²

D. Hejna definuje etiku (nebo-li „praktickou filosofii“) jako filosofickou disciplínu „... zabývající se vztahem lidského jednání k mravním normám, původem a povahou těchto norem, jakož i smyslem lidského života a problémem jeho štěstí.“³

Všichni autoři se shodují, že etika je filosofická disciplína zkoumající pravidla lidského jednání. Etika se snaží objasňovat, podle čeho poznáme, že lidské jednání je dobré či špatné. Jejím úkolem tedy není člověka soudit nebo odsuzovat, ale pomáhat lidem poznávat, zda jejich jednání je dobré či zlé. Pro mravní normy, povinnosti, pravidla a hodnoty, které mají určovat směr našeho jednání, se snaží najít společný základ a posuzovat jejich platnost.

---

¹ Srov. BRÁZDA, R. *Ethicum*, s. 13.

² Srov. ANZENBACHER, A. *Úvod do etiky*, s. 105.

³ HEJNA, D. *Etická výchova*, s. 6.

Norma

A. Anzenbacher charakterizuje normu jako sociální pravidlo jednání. Rozlišuje mravní a právní normy. Právní normy jsou vynutitelné, zatímco **mravní normy** nikoliv. Mravní normy žijí tím, že jsou přijímány v sociálních útvarech. Vytváří sociální étos, který je podmínkou pro plnění úloh sociálních útvarů ve společnosti. Pro lidsky důstojné soužití ve společnosti je podmínkou přechod od pouhé subjektivní morality k mravnosti. V každém sociálním útvaru je nezbytné alespoň minimum mravnosti pro jeho existenci (minimum je rozdílné podle druhu sociálního útvaru - manželství, rodina, škola, podnik apod.).⁴

O etice jako filosofické disciplíně můžeme hovořit pouze tehdy, pokud se člověk nerozhoduje podle předem daných hodnot a norem, ale ptá se po platnosti a zdůvodnitelnosti morálních norem.⁵

V. Příkaský upozorňuje, že jelikož jde v etice o zdůvodnění, proč je určité jednání dobré či špatné, jsou potřeba pravidla, která objasňují a vymezují naše jednání. Tato pravidla se nazývají **obecné mravní normy**. Stručně řečeno je jejich hlavní účel „pomáhat stanovit, zda je naše jednání dobré nebo špatné. Jsou nutné tam, kde člověk sám neurčuje, co je dobré“⁶.

Shrneme-li pojetí norem u výše zmíněných autorů, lze říci, že norma je výpovědí o tom, co má být a co je uznáváno v dané společnosti. Normy se v jednotlivých společnostech mohou lišit, ale pro každé společenství je určité množství platných existujících norem podmínkou. Morální normy vyjadřují, co má být ve vztahu mezi lidmi považováno za vhodné. Pro oblast práva platí normy právní. Některé právní normy jsou totožné s morálními normami, ale existují morální normy, které právní řád přesahují.

---

⁴ Srov. ANZENBACHER, A. *Úvod do etiky*, s. 105-108.

⁵ Srov. BRÁZDA, R. *Ethicum*, s. 14.

⁶ PŘÍKASKÝ, J. V. *Etika, učebnice základů etiky*, s. 11.

Pro oblast etiky je důležité rozlišování pojmů etika, morálka a mravnost.

U všech výše zmíněných autorů nacházíme potřebu rozlišovat mezi pojmy etika a morálka:

Etika - je systematická reflexe x **morálka** – je systém norem, který se vztahuje na chování a jednání osob.⁷

Jinými slovy: „...morálka je soustava pravidel lidského jednání. Etika je filosofická disciplína, která tato pravidla zkoumá.“⁸ Můžeme se setkat také s vyjádřením, že slovo *morálka* zahrnuje životní praxi a slovo *etika* představuje reflexi této praxe.⁹

A. Anzenbacher dále rozlišuje pojmy *moralita* a *mravnost*:

Moralita – morálně dobré je to, co je ve shodě se svědomím jednajícího. Základním měřítkem morálního posuzování praxe je svědomí jednajícího. Morální kvalita jednání tedy záleží ve smýšlení jednajícího.¹⁰

Mravnost – zde je základním měřítkem sociálně platný étos se svými normami. Při posuzování praxe s ohledem na její mravnost posuzujeme shodu praxe se sociálně přijímanými normami v dané skupině (společnosti). Na rozdíl od morality je mravnost empiricky-objektivně zjiřitelná.¹¹

Morální jednání člověka nemusí být mravné a naopak. Důležitým aspektem v morálním jednání je rozvoj svědomí jednajícího.

Ladislav Lencz označuje za základ **mravního chování** schopnost překročit hranice svého já, zohledňovat zájmy druhých lidí a společnosti (vykonat něco pro druhého bez očekávání odměny).¹²

Mravnost představuje shodu jednání se společenskými normami, a proto lze jednání druhých lidí označovat pouze jako mravné nebo nemravné. Nelze soudit morální jednání druhého, neboť morální jednání se rozhoduje ve svědomí jednajícího.¹³

⁷ Srov. BRÁZDA, R. *Ethicum*, s. 14.

⁸ PŘÍKASKÝ, J. V. *Etika, učebnice základů etiky*, s. 8.

⁹ Tamtéž, s. 8.

¹⁰ Srov. ANZENBACHER, A. *Úvod do etiky*, s. 110.

¹¹ Srov. Tamtéž, s. 110.

¹² Srov. OLIVAR, R. R. *Etická výchova*, s. 10.

¹³ Srov. HEJNA, D. *Etická výchova*, s. 19.

Výchova a vzdělávání

Výchovu a vzdělávání zastřešuje pojem **edukace**. Termín edukace označuje souhrnně jak výchovné, tak vzdělávací působení. Výchovu a vzdělávání nelze v praxi od sebe oddělit, neboť i ve vyučování vychováváme a při výchově vzděláváme. I školní předměty mohou žáky naučit odpovědně se rozhodovat díky znalostem věcí a výchova bez vyučování by byla pouhým memorováním.

Termín „**edukace**“ navrhl J. Průcha. Je odvozen od anglického pojmu „education“, což je termín adekvátní pro překlad českého slova „výchova“ i slova „vzdělávání“. Odborná pedagogická veřejnost termín *edukace* již běžně používá, ale současně jsou používány i termíny *výchova* a *vzdělávání*.¹⁴

N. Pelcová definuje **výchovu** jako dvoustranný vztah vychovatele a vychovávaného. Tento vztah prochází změnami i krizovými situacemi – např. ve zlomových okamžicích, kdy je potřeba udělat krok do nového vývojového a věkového stadia (pubertální revolta proti autoritě).¹⁵

Jan Průcha upozorňuje v českém prostředí na používání pojmu **výchova v užším a v širším smyslu**. Výchova v užším smyslu je v našem prostředí chápána jako *výchova dobrých mravů*. Výchova v širším smyslu zahrnuje obecnější působení na člověka.

Jůva charakterizuje výchovu v širším smyslu zejména jako „*záměrné působení na rozvoj osobnosti*“.¹⁶

Pařízek definuje výchovu jako: „*Záměrné, soustavné a organizované působení na člověka*“.¹⁷

Vorlíček upozorňuje v rámci výchovy v širším smyslu na důležitou roli „*působení televize, filmu, divadla, přírodního a sociálního prostředí apod.*“¹⁸

J. Pelikán definuje výchovu jako „*záměrné působení na osobnost člověka s cílem dosáhnout pozitivních změn v jeho vývoji, kdy jde vedle přímého pedagogického působení především o vytváření podmínek a prostoru pro samostatný a osobitý rozvoj každého jedince*“.¹⁹

---

¹⁴ Srov. MUCHOVÁ, L. *Náboženská edukace v současné společnosti*, s. 6-7.

¹⁵ Srov. PELCOVÁ, N. *Vzorce lidství*, s. 142.

¹⁶ PRŮCHA, J. *Moderní pedagogika*, s. 56.

¹⁷ Tamtéž, s. 56.

¹⁸ PRŮCHA, J. *Moderní pedagogika*, s. 56.

¹⁹ PELIKÁN, J. *Pomáhat být*, s. 20.

Pro oblast týkající se výuky etické výchovy je důležitý a často zmiňovaný pojem **mravní (či morální) výchova a prosociální chování**. V praxi nelze od sebe oddělovat výchovu a vzdělávání, ani výchovu v širším a užším smyslu. Pedagog při vzdělávání svých žáků žáky také vychovává a naopak. Používání této terminologie spíše zdůrazňuje, na co je kladen v daném procesu (vyučovacím, resp. výchovném) důraz, než-li skutečnost, že by se jednalo o oddělené skutečnosti.

Mravní (morální) výchova

Mravní výchova je definována jako „*výchovné působení na žáka, jeho rozum, představy, postoje, city, vůli a jednání, aby byly v souladu s obecně uznávanými zásadami etiky.*“²⁰

Dle P. Vacka je předpokladem mravní výchovy přesvědčení, že člověk je přes veškerá zpochybňování schopen odlišit dobro a zlo a je schopen být bytostí svobodnou a odpovědnou. Při dosahování určité morální zralosti má žákům pomáhat výchova profesionálních pedagogů. Mravní výchova by měla být orientována na utváření kvalitních mravních stránek osobnosti. Španělský psycholog R. R. Olivar rozpracoval pro mravní výchovu *program výchovy k prosociálnosti*, jenž klade důraz na rozvoj sociálních dovedností a vlastností, které podporují prosociální chování.²¹

Prosociální chování je často zmiňováno ve vztahu k mravní výchově. Jde o takové chování, které přináší užitek ostatním lidem. Vychovatelé (rodiče, učitelé) mohou prosociální chování (jako základní znak vyšší úrovně morálky) u dětí rozvíjet. Vyšší formou prosociálního chování je ***altruismus*** – jde také o chování, které přináší užitek ostatním, ale aktérovi z něho nevyplývá žádný prospěch, naopak je od něj často vyžadována nějaká oběť.²²

Vymětal charakterizuje altruismus jako jednání, které vychází ze „*vzájemnosti, jež je obecně charakteristická pro lidskou situaci. Projevuje se spontánností, dobrovolností, i když může být druhým člověkem vyžadováno a jeho základem je soucit.*“²³

---

²⁰ PRŮCHA, J.; WALTEROVÁ, E.; MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*, s. 123.

²¹ Srov. VACEK, P. *Rozvoj morálního vědomí žáků*, s. 85.

²² Srov. VACEK, P. *Rozvoj morálního vědomí žáků*, s. 77-78.

²³ VACEK, P. *Morální vývoj v psychologických a pedagogických souvislostech*, s. 45.

V definici prosociálnosti prof. R. Roche-Olivara jsou tyto základní znaky prosociálnosti:

- jednání bez očekávání protislužby nebo vnější odměny
- jednání ve prospěch druhého
- jednání podporující reciprocitu (obdobné jednání příjemce)
- jednání, které nenaruší identitu subjektu (toho, který jedná prosociálně).²⁴

Prosociální a altruistické chování je znakem pozitivního sociálního chování. Naopak v nežádoucím chování se setkáváme s apatií, lhostejností, sobeckostí, nenávistí a agresivitou.

Etická výchova

Je názvem vyučovacího předmětu na školách, jehož obsahem je **mravní výchova**.²⁵

V současné době je do českých vzdělávacích programů začleněna etická výchova jako poměrně nový předmět. Etickou výchovu pro starší školní věk lze na českých základních školách vyučovat v rámci průřezového tématu nebo jako doplňující vzdělávací obor (dále jen DVO). Na základních školách lze vyučovat etickou výchovu jako DVO od 1. 9. 2010. Vydání Opatření ministryně školství, mládeže a tělovýchovy ze dne 16. 12. 2009 totiž začlenilo Etickou výchovu mezi doplňující vzdělávací obory. S platností od 1. 9. 2010 se tak změnil Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání (dále jen RVP ZV). Rámcový vzdělávací program pro gymnázia umožnil vyučovat etickou výchovu jako doplňující vzdělávací obor již od roku 2007.

V České republice není na základních školách tento předmět často vyučován, ačkoliv v mnoha jiných zemích je jeho vyučování běžné. Název etická výchova byl pro tento předmět zvolen příbuzností s dalšími výchovnými předměty, jako je například výtvarná výchova, hudební výchova apod.²⁶

---

²⁴ Srov. LENČZ, L. *Metodický materiál II k předmětu etická výchova*, s. 5.

²⁵ Srov. PRŮCHA, J.; WALTEROVÁ, E.; MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*, s. 63.

²⁶ Srov. SVOBODOVÁ, Z. et. al. *K etické výchově*, s. 27.

Starší školní věk

Z pohledu vývojové psychologie je za starší školní věk považováno období od nástupu dítěte na 2. stupeň základní školy (11-12 let) do ukončení školní docházky na základní škole (přibližně do patnácti let). Toto období bývá také označováno jako *pubescence*.²⁷

Pro toto období je charakteristický zrychlený vývoj dítěte. Značný význam tohoto období bývá srovnáván s obdobím kojeneckým. Vývojový skok v tomto období je založen na mnoha fyziologických procesech v organismu dospívajícího. Mezi desátým a patnáctým rokem dochází k jakémusi vývojovému finiši.²⁸

Starší školní věk můžeme tedy označovat i termínem *pubescence*. Další termín, se kterým se setkáváme je *adolescence*.

Existuje několik psychologických dělení období *adolescence*.

Adolescence = proces psychosociálního zrání, přechod mezi dětstvím a dospělostí. *Adolescence* začíná obvykle po desátém roce dítěte, obdobím označovaném jako *puberta*. Můžeme se setkat s rozdílnými děleními: časná, střední, pozdní *adolescence* (Macek, 1999); *prepuberta*, vlastní *puberta* a *adolescence* (Langmeier, Krejčířová, 1998).²⁹

Starší školní věk je obdobím rychlého tělesného zrání, které je hormonálně podmíněné. Za ukončení puberty se považuje dosažení pohlavní zralosti. Tělesný a psychický vývoj dále pokračuje v *adolescenci* a dospělosti.³⁰ Dospívání nelze přesně vymezit věkem, neboť toto období může být různě dlouhé a nachází se v něm podíl pozdního dětství, rané dospělosti a určité množství vlastních osobních charakteristik.³¹

Můžeme se tedy setkat s různými vymezeními staršího školního věku a *pubescence*. Často je u autorů pojem *adolescence* širší než pojem *puberta*, neboť zahrnuje delší časový úsek v životě dítěte (*puberta* je zahrnuta v období *adolescence*). Někteří odborníci se přiklánějí k dělení dospívání na dvě rozdílné fáze, kdy první fází je *puberta* a následuje období *adolescence*.

²⁷ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Dětská psychologie: Dětství, dospělost, stáří*, s. 148.

²⁸ MATĚJČEK, Z.; POKORNÁ, M. *Radosti a strasti. Předškolní věk, mladší školní věk, starší školní věk*, s. 143.

²⁹ Srov. SMĚKAL V.; LACINOVÁ, L. et al. *Dítě na prahu dospívání*, s. 35.

³⁰ Srov. Tamtéž, s. 35.

³¹ Srov. KOUKOLÍK, F. *Před úsvitem, po ránu*, s. 78.

Pro školní prostředí je základním chápáním staršího školního věku období na druhém stupni základní školy. S ohledem na téma této práce je důležité postihnout specifika staršího školního věku z pohledu vývojové psychologie. Zejména ty specifika a změny, které mají význam pro etickou výchovu ve školní praxi. Definici staršího školního věku a jeho charakteristikám se podrobněji věnuji v následující kapitole.

2 Starší školní věk z pohledu vývojové psychologie

Některé učebnice vývojové psychologie pojednávají o jednom období dospívání (cca od 11ti let do dosažení dospělosti ve 20ti letech). Zatímco jiní odborníci (např. Marie Vágnerová) upřednostňují rozdělení období dospívání na dvě rozdílné fáze, a to **pubescenci a adolescenci**.

Pro starší školní věk odpovídá období pubescence (přibližně 11.-15. rok), kdy dochází ke komplexní proměně všech složek osobnosti dospívajícího. Nejvýznamnější proměnou jsou tělesné změny, spojené s pohlavním dozráváním. Neméně podstatná je změna myšlení, uvažování (pubescent je již schopen uvažovat abstraktně, o různých alternativách apod.). V tomto období se uvolňuje vazba na rodiče a zvyšuje se význam vrstevníků. V tomto věku přicházejí první zkušenosti s partnerskými vztahy a první lásky.³²

Termín *pubescence* byl zaveden V. Příhodou v díle *Ontogeneze lidské psychiky* a jeho používání pro věk 11 – 15 let se vžilo v odborných kruzích.³³

J. Langmeier ještě rozlišuje období pubescence na *fázi prepuberty* (= 1. pubertální fáze: u děvčat cca 11-13 let, u chlapců cca 12-15 let) a *fázi vlastní puberty* (= 2. pubertální fáze, která trvá do dosažení reprodukční schopnosti).³⁴

Různé způsoby interpretace změn v dospívání

S. Freud nazval období staršího školního věku *genitálním stadiem*. Uvádí, že pro toto období je charakteristické nové oživení sexuálního pudu, avšak na jiné úrovni než dříve. Objekt potenciálního uspokojení sexuálních potřeb již není člen rodiny (nejde o incestní zaměření). Dospívající je již méně egocentrický a nesnaží se ve vztahu jen o své vlastní uspokojení.

Anna Freudová považovala toto období za významnější než její otec Z. Freud. Dle jejího názoru je období pubescence charakteristické růstem pudových tendencí a následným narušením osobnostní rovnováhy (rovnováhy mezi id a egem). Objevují se dva obranné mechanismy pomáhající kompenzovat problémy dospívání: intelektualizace (sexuální puzení se přeměňuje na jinou energii, která vede

³² Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Dětská psychologie: Dětství, dospělost, stáří*, s. 148-149.

³³ Srov. ARLTOVÁ, M. *Puberta je, když začínají s rodiči potíže*, s. 9.

³⁴ Srov. LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*, s. 143.

k intelektuální aktivitě) a asketismus (nadměrná sebekontrola a potlačení pudových tendencí, aniž by byly něčím nahrazeny).³⁵

E. H. Erikson charakterizoval období staršího školního věku jako etapu vyznačující se *hledáním vlastní identity* proti *pocitům nejistoty* (nejistota týkající se své vlastní role mezi ostatními). Jedinec v tomto věku hledá smysl svého života, snaží se zjistit jaký je on sám a jak ho vidí ostatní lidé.³⁶ Pro toto období je tedy charakteristické hledání vlastní identity, boj s nejistotou, pochybování o sobě samém a o svém místě ve společnosti.³⁷

Autoři se shodují, že období pubescence je významný biologický mezník. V tomto období probíhá výrazné tělesné dospívání (růst postavy, změna proporcí, sekundární pohlavní znaky, vývoj pohlavních orgánů). Subjektivní přijetí těchto změn může představovat pro pubescenta zátěž. Každá změna totiž subjektivně představuje ztrátu jistoty, přináší nejistotu a potřebu nové orientace.

2.1 Probíhající změny v období pubescence

Tělesný zevnějšek je pro dospívajícího důležitou součástí identity, a proto je jeho změna citlivě prožívána. Subjektivně může mít různý význam. Dospívající může být na své dospívání pyšný nebo se za něj stydět. Tělesné a psychické dospívání nemusí probíhat na stejné úrovni. V případě rychlejšího tělesného zrání může být pro duševně nevyspělé jedince obtížné situaci zvládnout přijatelným způsobem (může docházet i k popírání reality).

P. Řičan uvádí, že ranější dospívání chlapců není obvykle tak zatěžující, jako předčasné vyspívání dívek. Je to zřejmě způsobeno skutečností, že dívky dospívají dříve a jejich tělesné změny jsou nápadnější. U chlapců dochází k rychlejšímu růstu a rozvoji svalů, což je pro ně více výhodné, ve skupině vrstevníků oceňované. Naopak zpomalení tělesného zrání vyvolává více problémů u chlapců (chlapci vyspělí dříve jsou populárnější, sebejistí oproti malým a nevyspělým jedincům).

³⁵ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Dětská psychologie: Dětství, dospělost, stáří*, s. 209.

³⁶ Srov. LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*, s. 243.

³⁷ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Dětská psychologie: Dětství, dospělost, stáří*, s. 210.

V dospívání celkově vzrůstá subjektivní význam zevnějšku – dospívající více zaměřují pozornost na vlastní tělo, oblečení, celkovou úpravu. Tělesná atraktivita má svou sociální hodnotu, atraktivní jedinci jsou snáze přijímáni skupinou. Nespokojenost se svým zevnějškem prožívají více dívky (způsobeno také vyššími nároky na ženskou krásu ve společnosti).³⁸

Významným mezníkem konce období pubescence je ukončení povinné školní docházky a volba profesního zaměření. Všechny **změny**, ke kterým v tomto období dochází, **vedou ke ztrátě starých jistot** a potřebě nové stabilizace. Potřebu jistoty doposud uspokojovala závislost na rodině. Vazba na rodinu však přestává v určité fázi částečně plnit svůj úkol, závislost na rodině se snižuje, tím se snižuje i pocit jistoty a bezpečí pubescenta.

Další významnou změnou je skutečnost, že pubescent již není bezvýhradně přijímán, ale musí si svou pozici sám vydobýt. Podstatným úkolem tohoto období je tedy dosažení nové pozice, která potvrzuje určitou jistotu pubescenta.³⁹

Změna v prožívání žáka staršího školního věku

V období staršího školního věku dochází k hormonálním změnám, které vedou k celkově **větší psychické labilitě, kolísavému emočnímu ladění** a dospívající mají sklon k nepřiměřeně přecitlivělým reakcím, zvýšené dráždivosti a napětí. Uvedené změny souvisí s hormonálními změnami, ale i se ztrátou dosavadních jistot. Časté je **střídání nálad** i aktivační úrovně. Čas intenzivní aktivity může náhle vystřídat nechuť k jakékoliv činnosti. Dalšími znaky pubescenta je **větší impulzivita**, snížená schopnost sebeovládání, větší **uzavřenost** (dospívající nebývá ochoten dávat své city najevo, neboť v nich často nemá ani sám jasno). Dále jsou časté **výkyvy v sebehodnocení**, přecitlivělost na reakce ostatních a **vztahovačnost**, která je taktéž důsledkem osobní nejistoty.

Uvedené změny (kolísavost nálad, rozmrzelost, dráždivost apod.) mívají za následek konflikty v mezilidských vztazích. Negativní reakce ostatních (rodičů, učitelů, vychovatelů) ještě více posilují nejistotu dospívajícího.

---

³⁸ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Dětská psychologie: Dětství, dospělost, stáří*, s. 211-213.

³⁹ Srov. Tamtéž, s. 210.

M. Vágnerová uvádí obranné reakce dospívajícího na zvýšenou nejistotu:

- *mechanismus kyvadla* – dospívající se krátkodobě vrací k dětskému chování a způsobu řešení situace (navrací se ke hře, dětským knihám, povídá si s rodiči apod.) - toto mu přináší pocit jistoty.

Pokud nastane větší psychická zátěž, může dojít k dlouhodobější regresi na nižší vývojové stadium.

- *Únik do fantazie* – umožňuje dospívajícímu únik od reality do fantazie, kde může symbolicky zvládat určité situace a role.⁴⁰

Pubescent se nachází možná v nejdramatičtějším období svého života, kdy během čtyř let proběhne spousta změn. Je žádoucí, aby rodiče a vychovatelé přistupovali k dětem v tomto období tolerantně a s porozuměním, ale také rozhodně a pevně, vždy s respektem. Je třeba poskytnout dítěti pevnou oporu a útočiště, i když počítáme s občasnými problémy. Pokud dospívající bude mít pocit, že nestačí na všechny úkoly, bude se bouřit proti těm, co mu je dávají.⁴¹

Změna poznávacích procesů ve starším školním věku

Jean Piaget periodizoval fáze kognitivního vývoje. Stanovil 5 etap, přičemž pro období staršího školního věku odpovídá **stadium formálních logických operací**. Toto období nastává po 11. - 12. roku a je dle Piageta nejvyšším a konečným stadiem vývoje inteligence.⁴²

Poznávací procesy se v tomto období ještě více uvolňují z vázanosti na konkrétní skutečnost. Žáci mají již schopnost uvažovat hypoteticky, přemýšlet o možnostech, které reálně neexistují.

Starší pubescenti mají tendenci své hypotetické myšlení přeceňovat (např. věta „Nemá smysl válčit.“), neboť nemají ještě dostatek zkušeností. Subjektivní pocit pochopení světa a dění v něm vede pubescenta k iluzi zvládnutí všech problémů, z čehož vyplývá vysoká tendence ke kritice ostatních.⁴³

Způsob hypotetického uvažování je pro pubescenta přínosný rozvojem fantazie a tvořivosti. Žák ve starším školním věku není vázaný myšlením pouze o současných skutečnostech jako v mladším školním věku, ale významnější se stává budoucnost.

⁴⁰ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Dětská psychologie: Dětství, dospělost, stáří*, s. 215-216.

⁴¹ Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem. Vývojová psychologie*, s. 169.

⁴² Srov. LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*, s. 239.

⁴³ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Dětská psychologie: Dětství, dospělost, stáří*, s. 216-217.

Psychické potřeby pubescenta:

- **Potřeba jistoty a bezpečí** – objevuje se zde *anticipace budoucnosti* – dospívající vidí budoucnost jako přijatelnou nebo ohrožující. Má potřebu rozvoje nové identity.
- **Potřeba seberealizace** se rozšiřuje z přítomnosti i na budoucnost a není tedy již vázána jen na aktuální uplatnění, ale i na možné uplatnění budoucí.
- **Potřeba otevřené budoucnosti** pro dospívajícího - je spojena se změnou uvažování ve formální logické operace.

Objevuje se také posílení egocentrismu, který se projevuje zvýšenou kritikou, vztahovačností, sklonem polemizovat a pocitem, že pubescentovy myšlenky a zkušenosti jsou zcela výjimečné.⁴⁴

Dospívající a pravidla

Otázka, která je pro etickou výchovu zvláště důležitá: Jak vnímají děti staršího školního věku pravidla a řád?

M. Vágnerová uvádí, že jakmile dospívající v tomto věku přijme některá pravidla, vyžaduje, aby se dle nich lidé řídili nejlépe za každé situace. Kdyby dospívající připustil variabilitu pravidel, řád by se pro něj stal nejasným a nevhodným pro potřebu orientace. **Dospívající upřednostňuje trvalou a bezvýhradnou platnost řádu**, neboť jen tak je řád zdrojem jistoty. Kompromisy a výjimky odmítá, protože zpochybňují existenci pravidel. Nerovnováha mezi pravidly a skutečným chováním je zdrojem nejistoty. Proto pubescent lehce přistupuje ke kritice lidí, kteří se chovají jinak (neohlíží se na příčiny a okolnosti jejich chování). Pubescent je velice radikální (odmítání kompromisů je způsobeno nejistotou). Radikalismus je obranou proti nejasnosti a mnohoznačnosti. Jelikož je pro toto období navíc typická emoční nevyrovnanost, zbrkllost a nezkušenost, vede to často k unáhleným generalizacím, které bývají až nesmyslné (např. „Všichni dospělí nedrží slovo“ apod.).

Děti ve starším školním věku chápou základní principy fungování okolního světa, akceptují řád ve společnosti, ovšem přijatá pravidla vyžadují dodržovat striktně, nepružně.⁴⁵ Jejich schopnost přihlížet k ostatním okolnostem jednání, motivům a vnitřním aspektům jednajícího se v tomto věku však již rozvíjí.

⁴⁴ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Dětská psychologie: Dětství, dospělost, stáří*, s. 216-220.

⁴⁵ Srov. Tamtéž, s. 221-222.

Rozvoj identity žáka staršího školního věku

Erikson chápe období staršího školního věku jako **fázi hledání a rozvoje vlastní identity**. Dospívající se setkává s novými zkušenostmi, rolemi, s kterými se musí určitým způsobem vyrovnat a zaujmout k nim postoj. Jde o proces, ve kterém se snaží uskutečnit představu, jaký by chtěl být. Dospívající více usiluje o své vlastní sebepoznání, zaobírá se sám sebou ve zvýšené míře a také již překračuje hranici aktuálního sebepojetí. Uvažuje i hypoteticky, do budoucnosti. Zvýšená sebekritičnost, emoční labilita a nejistota však sebepoznání komplikuje.⁴⁶

V tomto období se objevuje nový způsob **sebeoznání – introspekce**. Pubescent se zaměřuje na vlastní pocity a prožitky.

„Potřeba orientace není v pubertě zaměřena jenom na vnější svět, ale i na vlastní osobnost. Jedinec potřebuje své introspekci získané zkušenosti nějak kategorizovat a najít v nich řád.“⁴⁷

Pro **sebeoznání** slouží srovnávání s ostatními, sdílení pocitů zejména s vrstevníky, zprostředkování zkušenosti pomocí uměleckých děl a pouze vzácně rozhovorem s dospělým. K sebepoznání slouží i aktivity soutěživé, které vymezují určitým způsobem pozici ve skupině. K sebepoznání slouží pubescentovi i škola, neboť školní prospěch vymezuje pozici žáka. Dalším prostředkem sebepoznání je hodnocení druhých lidí.

Sebeúcta dětí bývá v tomto období velice zranitelná. V rozvoji individuální identity je významné stádium tzv. skupinové identity. Díky přijímání jedince skupinou pubescent získává větší sebevědomí, a tím je podporována jeho nejistá individuální identita. Období vytváření nové identity je pro pubescenta obtížné. Často si vytváří nějaký ideál (který mnohdy mění) a rozpor mezi ideálem a skutečností může vyvolávat frustrace. Značný subjektivní význam má úspěch ve sportu či umělecké činnosti, který nahrazuje potřebu seberealizace a je součástí osobní identity.⁴⁸

---

⁴⁶ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Dětská psychologie: Dětství, dospělost, stáří*, s. 223.

⁴⁷ Srov. Tamtéž, s. 223.

⁴⁸ Srov. Tamtéž, s. 225-226.

Socializace ve starším školním věku

Ve starším školním věku dochází ke **změně v sociálním poznávání**. Pro mladší děti bylo důležité, jak se ostatní lidé jeví. Ve starším věku děti zajímá, jací lidé jsou nebo jací by mohli být. Schopnost posuzovat druhé lidi však ještě není dokonalá, chybí zde zkušenost. Pubescenti si ale již uvědomují, že jejich dojem je subjektivní a ostatní mohou stejného člověka posuzovat odlišně.

Sociální role pubescenta procházejí proměnou. Dochází ke změně chování, která vyplývá ze snahy o odpoutání se od rodiny. Pubescent odmítá nadřizenou roli autorit. Je k dospělým velice kritický a netolerantní. Přijme dospělého jako autoritu pouze pokud má pocit, že si to dospělý zaslouží. Neakceptuje názory autority bezvýhradně. Polemikou s názory dospělých si dospívající dokazuje svou schopnost argumentace a vlastních schopností.

Dospívající vyžaduje rovnoprávnost a striktní dodržování pravidel. Kritičnost k dospělým je obdobná jako k vrstevníkům, ale nápadnější. Význam a vliv vrstevnické skupiny roste a identitu pubescenta vysoce ovlivňuje role ve skupině.

V tomto období je nápadná problematická **komunikace** s dospělými, která se vyznačuje konflikty a nepochopením. Pokud se dospívající necítí jako rovnocenný partner, provokuje a přestává komunikovat. Komunikaci škodí ulpívání na nedůležitých detailech na obou stranách. Komunikace s vrstevníky se vyznačuje používáním slangových výrazů, hlučností, specifickými obraty, oblibou některých slov či oslovení, také určitou teatrálností, jež má upoutat pozornost a zvýšit originalitu dospívajícího.⁴⁹

---

⁴⁹ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Dětská psychologie: Dětství, dospělost, stáří*, s. 229-231.

Shrnutí:

V období staršího školního věku dochází k mnoha změnám, které jsou pubescentem lépe či hůře snášeny. Změny vedou ke ztrátě starých jistot a potřebě nové stabilizace. Nápadné jsou tělesné změny spojené s dospíváním, nastává také výrazná proměna v prožívání. Zvyšuje se emoční labilita, proměnlivost nálad, přecitlivělost a podrážděnost, roste impulzivita a snižuje se schopnost sebeovládání. Výsledkem jsou četné konflikty v mezilidských vztazích, zvláště ve vztazích k autoritám, které pubescent nepřijímá již automaticky jako v mladším věku, ale dívá se na ně velice kriticky.

Dochází i k vývoji úrovně myšlení. Pubescent je již schopen uvažovat hypoteticky, je schopen „myšlení o myšlení“, což zvyšuje prostor využití výuky etické výchovy pro morální rozvoj žáků. Žáci jsou v tomto věku již schopni přemýšlet o různých alternativách jednání a rozumově si zdůvodňovat mravní jednání. Svou schopnost uvažování však dospívající přeceňují, protože nemají ještě dostatek zkušeností.

Etická výchova by měla odpovídat na potřeby pubescenta, z nichž jsou podstatné: potřeba jistoty a bezpečí (nejen v současnosti, ale i pro budoucnost) a potřeba seberealizace (taktéž nejen v přítomnosti, ale i pohled dospívajícího na uplatnění budoucí). Etická výchova pak může žákům ve starším školním věku pomáhat i v potřebě nacházet vyšší emoční vyrovnanost.

Žák ve starším školním věku má z důvodu četnosti proměn v období dospívání zvýšenou potřebu orientace, k čemuž mu slouží pevný řád a pravidla. Pubescent ulpívá na striktním dodržování norem, protože jen tak jsou pro něj pravidla zdrojem jistoty. Málo zkušeností zatím neumožňuje pubescentovi dostatečně kvalitně přihlížet k variabilitě možných skutečností.

Etická výchova může žákům ve starším školním věku pomáhat v jejich potřebě hledání a rozvoje vlastní identity a ve snaze pubescenta o hlubší sebepoznání. Sebeoznání pubescentovi ztěžuje jeho zvýšená sebekritičnost, emoční labilita a nejistota. K dobrému sebepoznání přispívá srovnávání s jinými lidmi, hodnocení ostatních a sdílení pocitů zejména s vrstevníky, což lze v etické výchově umožnit.

Děti ve starším školním věku zajímá, jací lidé jsou a jací by mohli (respektive měli) být. Sice je jejich schopnost posuzovat druhé ještě nedokonalá, ale již si uvědomují, že jejich pohled je subjektivní.

V etické výchově pro starší školní věk je nutno dávat pozor na skutečnost, že se jedná o obtížné období utváření nové identity dospívajícího, a že jeho sebeúcta je v tomto období velice zranitelná. Vyučující by měl k žákům v tomto předmětu přistupovat individuálně s ohledem na jejich konkrétní potřeby a možné problémy, s kterými se dospívající mohou potýkat. Učitel etické výchovy by měl znát situaci žáků v rodině i jejich postavení ve skupině.

3 Vývoj morálního vědomí a jednání

S ohledem k tematice etické výchovy je důležité postihnout změny ve vývoji morálního vědomí a jednání žáků ve starším školním věku. Tyto změny jsou samozřejmě v součinnosti i s ostatními změnami - v kognitivním i tělesném vývoji.

V současné populaci zaznamenáváme zrychlení fyzického vývoje ve věku dospívání, ale pro mravní vývoj toto zrychlení neplatí. Naopak dochází spíše ke zpomalování mravního vývoje dospívajících. Jedním z důvodů je prodloužení školní docházky, prodloužení období nesamostatnosti a závislosti na rodičích (instituci).⁵⁰

Vývoj chápání mravních norem, hodnot a jednání podle nich, rozpracovalo několik odborníků. Jedním z nich byl ve třicátých letech minulého století Jean Piaget a v šedesátých letech minulého století Lawrence Kohlberg. Tyto dvě osobnosti jsou považovány za zakladatele oboru psychologie morálky.

3.1 Analýza morálního vývoje Jeana Piageta a L. Kohlberga

Analýza morálního úsudku J. Piageta

J. Piaget proslul zejména svou teorií kognitivního vývoje. S ohledem k tématu etické výchovy pro starší školní věk, je pro nás důležité zmínit jeho **teorii morálního vývoje** (publikována v r. 1932 v knize *Morální úsudek dítěte*⁵¹). Přestože byla tato kniha vydána v roce 1932, je považována za základní dílo z oblasti psychologie morálky a je dodnes aktuální. Znalost Piagetovy teorie je totiž i pro dnešní pedagogy a vychovatele využitelná v praxi.⁵²

Piagetovo rozlišení:

1. fáze heteronomní morálky – v tomto stadiu se nacházejí mladší děti. Stadium se vyznačuje značnou závislostí na vnějších zákonech. Morálka je určována druhými lidmi, jejich příkazy a zákazy (zejména rodičů, později učitelů). Jednání je dětmi považováno za dobré, pokud je schvalováno dospělými. Mravní hodnocení je tedy ještě plně závislé na autoritě dospělého.

⁵⁰ Srov. PÁLENÍK, E. et al. *Vybrané kapitoly z psychologie (pre učitel'ov etickej výchovy)*, s. 143.

⁵¹ VACEK, P. *Rozvoj morálního vědomí žáků*, s. 8.

⁵² Srov. VACEK, P. *Průhledy do psychologie morálky*, s. 9.

2. fáze autonomní morálky – nastupuje ve školním věku. Dítě již dokáže posoudit jednání jako dobré či špatné bez ohledu na autoritu dospělého. Stává se tedy v oblasti mravního hodnocení samostatnější a více kritické k dospělým. Do období pubescence jde ještě o velice rigidní morálku (pravidla platí pro všechny, neměň za každé situace). Až od 11-12 let většina dětí začíná více přihlížet na motivy jednání, posuzovat situaci a vnitřní pohnutky konajícího.⁵³

Stadia morálního vývoje L. Kohlberga

Kohlberg navázal na Piagetovu teorii morálního vývoje, kriticky ji zkoumal a dále rozpracoval. Kohlberg došel k třem základním etapám morálního vývoje, přičemž každá etapa má ještě dvě stadia:

1. **Předkonvenční úroveň** – Kohlberg tuto úroveň označil za charakteristickou pro všechny děti do 9 let, některé adolescenty a dospělé kriminální živly.

Společenské normy jsou pro osobu na této úrovni vnější příkazy, zákazy.

a) **Orientace na poslušnost a trest** – důvodem k správnému jednání je snaha vyhnout se trestu a poslušnost vůči autoritě; převládá výrazný egocentrismus.

b) **Naivní instrumentální hédonismus** – důvod ke správnému jednání je shoda s příkazy, zákazy a očekávání výhody či vyhnutí se nepříjemnosti. Dítě dodržuje pravidla, pokud je to pro něj výhodné; uspokojuje hlavně svoje zájmy a nebrání dělat ostatním totéž (přetrvává egocentrismus, ale s prvky vzájemnosti - reciprocity).

2. **Konvenční úroveň** – úroveň dle Kohlberga typická pro většinu adolescentů a dospělých.

Jedinec na této úrovni se s normami ztotožňuje (přijímá je za své), jsou-li předkládány fyzickou nebo institucionální autoritou.

a) **Morálka hodného dítěte** – správné jednání má důvod ve snaze vytvořit a udržet dobré vztahy s ostatními lidmi.

b) **Orientace na řád a pořádek** – jednání podle sociálních norem je důležité pro předcházení kritice autorit a pocitům viny.

---

⁵³ Srov. LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*, s. 133.

3. **Postkonvenční úroveň** – této úrovně dosahuje dle Kohlberga jen menšina dospělých, a to až po 20. roce života.

Rozhodování o správném jednání je založeno na principech, které člověk přijímá za své, a o nichž je přesvědčen, že se na nich dohodnou všichni lidé. Člověk na této úrovni společenské normy nejen přijímá, ale i vnitřně vyhodnocuje podle svých vlastních morálních zásad.

- a) **Orientace na legální společenskou smlouvu a na respektování práv jednotlivce** – člověk uznává respektování a ochranu práv jednotlivce i celého společenství. Jedná ve shodě se společenskými normami a usiluje o to, aby normy sloužily k všeobecnému prospěchu.
- b) **Orientace na obecné (univerzální) etické principy a vlastní svědomí** – člověk jedná ve shodě s normami, aby sám sebe nemusel odsuzovat. Pokud jsou normy ve společenství v rozporu s vlastními principy, člověk v tomto stadiu jedná v souladu s „vyššími principy“ (princip rovnosti, lidské důstojnosti, hodnoty lidského života apod.). Měřítkem morálního hodnocení je vlastní svědomí.⁵⁴

Poznámka: Z Kohlbergova výzkumu v 60. letech vyplynulo, že pouze 25 % Američanů dosahuje postkonvenční úrovně morálního vývoje. Výsledky výzkumů L. Kohlberga neukazují, že stadia probíhají u dětí stejně podle věkového stupně. V podstatě lze u dětí v 10-16ti letech najít rozdíly v morálním vývoji a překrývání všech šesti typů etap (ale je jisté ubývání 1. a 2. stadia a přibývání 4. - 6. stadia). Současně u jednoho dítěte ve stejném věku můžeme vidět rozdílné jednání podle jiného stadia - podle situace a problému používá jiná měřítka apod.⁵⁵

Pro Kohlbergovu teorii je však podstatné, že morální vývoj probíhá ve stejném pořadí jednotlivých stadií a žádné stadium nemůže být vynecháno. V rychlosti morálního vývoje jsou individuální rozdíly, stejně tak jako rozdíly v nejvyšší dosažené úrovni. U dospělé populace je nejobvyklejší 4. stadium (orientace na zákon a řád), ale řada dospělých uvažuje i v nižších nebo vyšších formách morálního vývoje.⁵⁶

---

⁵⁴ Srov. VACEK, P. *Rozvoj morálního vědomí žáků*, s. 25-30.

⁵⁵ Srov. LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*, s. 134.

⁵⁶ Srov. VACEK, P. *Rozvoj morálního vědomí žáků*, s. 31-32.

Nejen Piaget a Kohlberg vypracovali teorie morálního vývoje. Jsou zde i další autoři, kteří zdůrazňují některé další aspekty v morálním vývoji. Jedním z nich je např. **H. Bull**, jenž zdůrazňuje proces zvnitřnění norem. Morální vývoj rozděluje na čtyři etapy (předmorální fáze, období vnější morálky, období vnitřně - vnější morálky a období vnitřní morálky – tzv. autonomie). Jednotlivé etapy se mohou navzájem překrývat a u každého jedince se liší. Pro morální růst dítěte je důležité úspěšně projít fází vnější morálky, aby dospělo do vyšší, autonomní fáze. Vnější fáze však dle něj není nikdy zcela překonána a každý jedinec má v průběhu svého života potřebu morálně posilující odezvy z vnějšího prostředí.⁵⁷

3.2 Možnost využití Piagetovy a Kohlbergovy teorie pro výuku EV dětí ve starším školním věku

Kohlbergova teorie vypovídá o existenci tří základních stadií mravního vývoje, i když nelze předpokládat, že tato stadia probíhají u všech dětí stejně.

Teorie Piageta a Kohlberga mají mnoho zastánců, ale i některé kritiky. Jedním z nich je např. Williams, který upozorňuje na obtížné řešení přechodu mezi jednotlivými stadii morálního vývoje a jejich nejednoznačné určení. Přesto Kohlbergovy studie vesměs potvrdily další uskutečněné výzkumy a jeho metoda řešení morálních dilemat je považována za účinný a užitečný prostředek mravní výchovy.⁵⁸ Znalost Piagetovy a Kohlbergovy teorie může pedagogům a vychovatelům pomoci při výchově k mravní osobnosti dítěte.

Dle Piagetovy koncepce se morálka dětí staršího školního věku již stává více autonomní morálkou. Od 11 – 12ti let (což je věk, od kterého z hlediska vývojové psychologie začíná období staršího školního věku) začíná být většina dětí schopna hlubšího mravního hodnocení, přihlížet k motivům jednání, zohlednit situaci, vnější podmínky a pohnutky, čehož obvykle nejsou schopny mladší děti.

I u Piageta (obdobně jako u M. Vágnerové a její vývojové psychologii) najdeme zdůraznění důležitosti pravidel u jedenácti až dvanáctiletých dětí. Zajímají se o pravidla a vyžadují jejich dodržování (pravidla upřednostňují neměnná, dodržovaná striktně za každé situace). V tomto období je výrazný vztah mezi znalostí pravidel a jejich dodržováním. Vidíme zde tedy široké pole působnosti pro etickou výchovu.

⁵⁷ Srov. VACEK, P. *Rozvoj morálního vědomí žáků*, s. 45.

⁵⁸ Srov. Tamtéž, s. 34.

Porozumění pravidlům se děje ve velké míře prostřednictvím hry a spolupráci s vrstevníky. Děti se navzájem učí vzájemnému rovnocennému respektování. Ve vztahu k dospělým je situace odlišná, neboť dítě nemůže mít pocit rovnocenného partnera.⁵⁹

Z toho vyplývá, že i v etické výchově pro starší školní věk by měl být dán prostor pro hru a spolupráci s vrstevníky.

„Při hře, v níž děti spolupracují, mohou nejen pravidla přejímat, ale také je po vzájemné dohodě upravovat a vytvářet.“⁶⁰

P. Vacek uvádí, že pro rozvoj autonomní morálky jsou vhodné skupinové projekty (děti při nich spolupracují, diskutují, plánují postupy atd.). Školní třídu považuje za vhodné prostředí k překonávání egocentrického myšlení a nereflektované poslušnosti vůči autoritě (pravidlům). Dále podtrhuje důležitost podílení se dětí na tvorbě školních (třídních) řádů a pravidel, která mají být respektována.⁶¹

Dle Kohlbergovy koncepce odpovídá pro děti staršího školního věku nejčastěji 2. úroveň morálního vývoje – tedy konvenční úroveň morálky.

Z Kohlbergova výzkumu vyplynulo, že většina desetiletých dosáhla úrovně 2. stadia (nebo přechod od 1. ke 2. stadiu). Většina 13 – 14 letých byla na přechodu mezi 2. a 3. stadiem (někteří však setrvali ve 2. stadiu nebo naopak byli již ve 3. stadiu). Polovina adolescentů dosahuje 3. stadia a někteří již přechází ke 4. stadiu nebo jsou naopak na úrovni nižší.

Je samozřejmé, že úroveň morálního vývoje má vztah k chování dětí. Morální vývoj lze ve škole a zejména v etické výchově rozvíjet. Potvrzuje nám tento fakt i Kohlbergův výzkum, který ukázal, že pokud se žáci pravidelně a aktivně účastní diskusí o morálních dilematech, posouvají se na vyšší stadium morálního vývoje.⁶² Toto zjištění je optimistické pro pedagogickou práci v etické výchově.

---

⁵⁹ Srov. VACEK, P. *Rozvoj morálního vědomí žáků*, s. 9-10.

⁶⁰ VACEK, P. *Rozvoj morálního vědomí žáků*, s. 10.

⁶¹ Srov. Tamtéž, s. 10.

⁶² Srov. VACEK, P. *Rozvoj morálního vědomí žáků*, s. 32.

Rozpracování Kohlbergovy teorie Galbraithem a Jonesem

Galbraith a Jones jsou zastánci Kohlbergovy teorie. Využívají znalost a použití Kohlbergovy koncepce stadií morálního vývoje v mravní výchově. Zpracovali příručku pro pedagogy zaměřenou na **skupinové diskuse** s morálním obsahem.

Tyto skupinové diskuse lze využít ve vyučování etické výchovy. Podstatou diskusí je výměna názorů mezi žáky. Diskuse se odvíjí od malého příběhu s morálním obsahem (morální dilema). Příběh může být fiktivní (viz Příloha I.: *Heinzův problém – příběh vypracovaný Kohlbergem, který může být použit pro všechny věkové kategorie*) nebo skutečný aktuální problém spojený se životem dětí. Při diskusí platí zásada, že pedagog ji ovlivňuje pouze nepřímo (vede k naslouchání, vybízí ke změně úhlu pohledu apod.). Je nepřijatelné moralizování, kritika žáků za jejich názory či předkládání jednoho správného řešení. Podstatou diskuse je vzájemná výměna názorů a hledání řešení morálně kvalitních. Galbraith a Jones doporučují pracovat s otevřeným koncem.⁶³

Příklad vypracovaného morálního dilematu Galbraitha a Jonese uvádím v Příloze II.

Pro etickou výchovu je tedy důležitou činností práce s příběhy (situacemi) s morálním obsahem. Podle věku dětí vybíráme příběhy. Kohlbergova dilemata jsou aplikovatelná i v našem prostředí a šikovný pedagog si je může přizpůsobovat s ohledem na skupinu.

P. Vacek uvádí zásady pro vytváření vlastních příběhů, což může být cennou pomůckou pro učitele etické výchovy. Rozpracovává i způsoby a průběh práce s příběhy, což vidím jako velice přínosné zvláště pro začínající pedagogy. S ohledem na rozsah této práce uvedu alespoň stručné zásady pro diskuse o morálních příbězích:

- příběh má být konkrétní, ne příliš složitý či detailní, aby neodváděl od hlavního morálního problému
- žáci mají mít prostor k výměně názorů, ale neodbíhat od tématu
- neměla by se řešit aktuální osobní dilemata (zvláště za přítomnosti žáka, kterého se týká)
- příprava vhodných otázek před diskuzí

---

⁶³ Srov. VACEK, P. *Rozvoj morálního vědomí žáků*, s. 35.

- vhodné organizační podmínky - počet žáků (optimálně cca 15 žáků), čas – kdy a jak dlouho (minimálně 30minut), prostorové uspořádání (při sezení v kruhu si vidí účastníci do tváře apod.)⁶⁴

Význam práce s příběhy pro praxi: zlepšení třídního klimatu, prožitek sounáležitosti, předcházení konfliktů mezi žáky, lepší poznání žáků pedagogem nejen po mravní stránce. Nezanedbatelný aspekt je inspirace i pro pedagoga, podnět pro jeho neustálé sebezdokonalování a morální sebereflexi.⁶⁵

Shrnutí:

V oblasti vývoje morálního uvažování jsou důležité teorie J. Piageta a L. Kohlberga. Studie L. Kohlberga vesměs potvrzuje a rozpracovává teorii morálního vývoje J. Piageta.

Z jejich studií vyplývají změny v uvažování ve starším školním věku - v posunu k větší autonomii a schopnosti zohledňovat různé situace, posuzovat jednání jako dobré či špatné bez ohledu na autoritu.

Dle Kohlbergovy teorie je pro děti staršího školního věku nejobvyklejší druhá úroveň morálního uvažování – *konvenční úroveň*. Jedinec v tomto stadiu normy přijímá za své, jsou-li předkládány autoritou (osobou či institucí). V této úrovni jsou 2 etapy:

- a) *morálka hodného dítěte* (dítě klade důraz na dobré vztahy s ostatními),
- b) *orientace na řád a pořádek*.

Morální úrovně však neprobíhají u každého jedince stejně, ale dle Kohlberga ve stejném pořadí. Individuální rozdíly jsou v rychlosti vývoje morálního uvažování, a také v rozdílné nejvyšší dosažené úrovni.

Dalším, kdo se zabýval morálním vývojem, je např. H. Bull, který klade důraz na vnější morálku a potřebu odezvy z vnějšího prostředí pro jedince. Tato potřeba dle něj u člověka nikdy zcela nevymizí.

Morální vývoj dítěte ovlivňuje jeho chování, proto je třeba tento morální vývoj dále rozvíjet. Mezi předměty, v nichž je možné tohoto dosáhnout, patří zejména etická výchova, neboť zde je dán dostatek prostoru a času k osobnostnímu rozvoji žáků.

---

⁶⁴ Srov. VACEK, P. *Rozvoj morálního vědomí žáků*, s. 37-38.

⁶⁵ Srov. Tamtéž, s. 41.

Znalost předpokládaného vývoje morálního uvažování lze vhodně využívat v pedagogické praxi. Učitel etické výchovy by měl znát zákonitosti morálního vývoje žáků, aby s nimi mohl lépe pracovat. P. Vacek doporučuje pro rozvoj autonomní morálky využívat hru a spolupráci s vrstevníky. Vhodné prostředí pro tento rozvoj je zvláště škola. Je velice přínosné, aby se děti v tomto věku podílely na vytváření pravidel a řádů.

Morální vývoj lze velice dobře rozvíjet diskusemi o morálních dilematech, což dle Kohlberga umožňuje posun na další stadium morálního vývoje. Piagetovy příběhy jsou vhodné spíše pro mladší školní věk. Pro starší školní věk jsou vhodné Kohlbergovy příběhy. V praxi lze využít i konstrukci vlastních příběhů, které slouží jako podněty pro diskusi o morálních dilematech. V tomto případě je nutná znalost určitých zásad pro tvorbu vlastních příběhů (např. zásady dle P. Vacka), přínosná je praxe pedagoga v této oblasti a neméně důležitá je vyspělá osobnost pedagoga. Výhodou tvorby vlastních příběhů pro diskuse ve třídě je možnost zohlednění aktuální situace ve skupině nebo problémů, se kterými se žáci setkávají.

Galbraith a Jones rozpracovali Kohlbergovu teorii a dále se zaměřují na práci s příběhy s morálním obsahem a na skupinové diskuse. Díky diskusím s morálním obsahem dochází ve třídě k výměně názorů mezi žáky, ke zlepšení třídního klimatu, předcházení problémům a konfliktům. Je to i příležitost k sebereflexi a morálnímu zdokonalování samotného pedagoga.

4 Etická výchova

4.1 Postavení etické výchovy pro žáky staršího školního věku v kurikulárních dokumentech ČR

Obsah vzdělávání v českých školách je vymezován v **kurikulárních dokumentech ČR**. Kurikulární dokumenty jsou: učební plány, učební osnovy, učebnice, didaktické texty, metodické příručky, standardy vzdělávání, didaktické texty pro žáky i evaluační standardy (testy).⁶⁶ *Národní program rozvoje vzdělávání v České republice* (tzv. Bílá kniha) obsahuje hlavní cíle vzdělávací politiky. V roce 2004 byl schválen zákon č.561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (tzv. školský zákon), dle něhož mají školy možnost a povinnost vytvářet si vlastní **školní vzdělávací programy** (dále jen ŠVP), které musí vycházet ze závazného kurikulárního dokumentu **Rámcového vzdělávacího programu** (dále jen RVP). *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání* (RVP ZV) vymezuje obsah a rozsah základního vzdělávání.⁶⁷

V současnosti je v České republice dvoustupňový systém vzniku kurikulárních dokumentů (na státní úrovni Bílá kniha a RVP, na školní úrovni ŠVP). Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání byl schválen roku 2004 a od 1.9. 2007 školy začaly realizovat výuku dle svých vytvořených školních vzdělávacích programů. Školský zákon vytvořil legislativní oporu pro Rámcové vzdělávací programy a jeho zavedením se změnila role žáků, učitelů i rodičů.⁶⁸ Rámcové vzdělávací programy kladou důraz na celoživotní učení, na klíčové kompetence a propojení vědomostí a dovedností s praktickým životem. V současnosti je vzdělávacím cílem vybavit žáky klíčovými kompetencemi, obsaženými v rámcově vzdělávacích programech, dále vybavit žáky vědomostmi na úrovni popsané v RVP a v neposlední řadě připravit žáky na celoživotní vzdělávání, na výkon povolání a na občanské a profesní role.⁶⁹

Klíčové kompetence obsahují soubor dovedností, které jsou potřebné pro kvalitní život ve společnosti. RVP pro základní vzdělávání formuluje šest klíčových kompetencí: kompetence k učení, kompetence k řešení problémů, komunikativní

⁶⁶ Srov. SKALKOVÁ, J. *Obecná didaktika*, s. 97.

⁶⁷ Srov. PRŮCHA, J. *Moderní pedagogika*, s. 251.

⁶⁸ Srov. *Etická výchova a možnosti školního vzdělávacího programu ZŠ a SŠ*. [online]. [cit. 2011-10-20]. Dostupné na WWW:<<http://www.etickeforumcr.cz/main/stranky.php?rec=44>>.

⁶⁹ Srov. MOREE, D., kol. autorů VARIANTY. *Než začneme s multikulturní výchovou. Od skupinových konceptů k osobnostnímu přístupu*, s. 36.

kompetence, sociální a personální, kompetence občanské a kompetence pracovní. Pro rozvoj klíčových kompetencí je podstatné nejen osvojení si informací, ale zejména rozvoj volných, hodnotových a postojevých stránek osobnosti, budování sebedůvěry žáků a integrity každého jedince, což lze umožnit právě díky etické výchově.⁷⁰

Na základních školách v České republice se etická výchova učí jako průřezové téma nebo jako samostatný doplňující vzdělávací obor s názvem Etická výchova.

Průřezová témata představují povinný rozsah vzdělávání, mohou mít různé formy realizace – mohou být vyučovány jako samostatný předmět, projekt nebo být integrovány do vyučovaného předmětu. Etické výchově pro žáky staršího školního věku nejvíce odpovídá průřezové téma *osobnostní a sociální výchova*. Toto průřezové téma má žákům pomáhat hledat cestu k životní spokojenosti, založené na dobrých vztazích k sobě i k ostatním. Základními tematickými okruhy osobnostní a sociální výchovy jsou:

- osobnostní rozvoj
- sociální rozvoj
- morální rozvoj⁷¹

Do konce roku 2009 byla etická výchova na 2. stupni základních škol pouze průřezovým tématem povinného obsahu vzdělávání, se zmíněným názvem „osobnostní a sociální výchova“. V prosinci 2009 bylo vydáno **Opatření ministryně školství mládeže a tělovýchovy, kterým se mění Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání**, čj. 12586/2009-22⁷², kterým byla Etická výchova zařazena mezi doplňující vzdělávací obory (dále jen DVO) na základních školách (další DVO je např. dramatická výchova a další cizí jazyk).⁷³

Od 1.9. 2010 se může tedy **Etická výchova** pro žáky staršího školního věku vyučovat na základních školách jako **doplňující vzdělávací obor** (RVP pro gymnázia předpokládá možnost výuky Etické výchovy jako DVO již od r. 2007). Doplňující vzdělávací obor není povinnou součástí základního vzdělávání. Vzdělávací obsah

---

⁷⁰ Srov. *Etická výchova a možnosti školního vzdělávacího programu ZŠ a SŠ*. [online]. [cit. 2011-10-20]. Dostupné na WWW: <<http://www.etickeforumcr.cz/main/stranky.php?rec=44>>.

⁷¹ Srov. Tamtéž.

⁷² *Opatření ministryně školství*. [online]. ©MŠMT 2006, poslední aktualizace 5.2.2010 [cit. 2011-10-17]. Dostupné na WWW: <<http://www.msmt.cz/vzdelavani/opatreni-ministryne-skolstvi>>.

⁷³ Srov. *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. [online]. [cit. 2011-10-17]. Dostupné na WWW: <<http://www.tf.jcu.cz/getfile/435c1d38607b0c72>>, s. 2-10.

základního vzdělávání pouze doplňuje a rozšiřuje. Doplňující vzdělávací obor je možné využít pro všechny nebo jen pro některé žáky jako povinný nebo povinně volitelný.⁷⁴

Příloha č.1 k Opatření ministryně školství, mládeže a tělovýchovy, kterým se mění Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání, čj. 12586/2009-22 uvádí text doplňujícího vzdělávacího oboru Etická výchova.⁷⁵

Obsah doplňujícího vzdělávacího oboru Etická výchova pro základní školy tvoří tato **základní témata**:

- *mezilidské vztahy a komunikace*
- *důstojnost lidské osoby a pozitivní hodnocení sebe*
- *pozitivní hodnocení druhých*
- *kreativita a iniciativa; řešení problémů a úkolů; přijetí vlastního a společenského rozhodnutí*
- *komunikace citů*
- *interpersonální a sociální empatie*
- *asertivita; zvládnutí agresivity a soutěživosti; sebeovládání; řešení konfliktů*
- *reálné a zobrazené vzory*
- *prosociální chování v osobních vztazích; pomoc, darování, dělení se, spolupráce, přátelství*
- *prosociální chování ve veřejném životě; solidarita a sociální problémy*⁷⁶

Na těchto deset základních témat navazuje šest **aplikačních témat**:

etické hodnoty, sexuální zdraví, rodinný život, duchovní rozměr člověka, ekonomické hodnoty, ochrana životního prostředí a hledání pravdy a dobra jako součást přirozenosti člověka.⁷⁷

---

⁷⁴ Srov. *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. [online]. [cit. 2011-10-17]. Dostupné na WWW: <<http://www.tf.jcu.cz/getfile/435c1d38607b0c72>>, s. 79.

⁷⁵ Srov. *Opatření ministryně školství, mládeže a tělovýchovy, kterým se mění Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. [online]. ©MŠMT 2006. [cit. 2011-10-17]. Dostupné na WWW: <http://www.msmt.cz/uploads/soubory/zakladni/MR_DVO_EV_web.pdf>.

⁷⁶ *Opatření ministryně školství, mládeže a tělovýchovy, kterým se mění Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. [online]. ©MŠMT 2006. [cit. 2011-10-17]. Dostupné na WWW: <http://www.msmt.cz/uploads/soubory/zakladni/MR_DVO_EV_web.pdf>, s. 1.

⁷⁷ Srov. Tamtéž, s. 1.

Příloha č.1 k Opatření ministryně školství čj. 12586/2009-22 uvádí tyto mezipředmětové vztahy k Etické výchově:

- *Ve vzdělávací oblasti Jazyk a jazyková komunikace, vzdělávací obor Český jazyk a literatura:*

Etická výchova (dále jen EV) navazuje na mluvený i písemný projev, naslouchání a práci s literárním textem.

- *Ve vzdělávacím oboru Cizí jazyk:*

EV navazuje na učivo pravidla komunikace v běžných každodenních situacích.

- *Ve vzdělávací oblasti Člověk a jeho svět:*

EV navazuje na učivo domov, škola, rodina, soužití lidí, chování lidí, základní globální problémy, ohleduplné chování k přírodě, ochrana přírody, partnerství, rodičovství a základy sexuální výchovy.

- *Ve vzdělávací oblasti Člověk a příroda ve vzdělávacím oboru Přírodopis:*

Navazuje na učivo životní styl a ochrana přírody a životního prostředí.

- *Ve vzdělávací oblasti Člověk a kultura ve vzdělávacím oboru Výtvarná výchova:*

Navazuje na učivo prostředky pro vyjadřování emocí, pocitů, nálad, fantazie, představ a osobních zkušeností.

- *Ve vzdělávací oblasti Člověk a zdraví ve vzdělávacím oboru Výchova ke zdraví:*

Navazuje na učivo: vztahy mezi lidmi a formy soužití, změny v životě člověka a jejich reflexe, zdravý způsob života a péče o zdraví, rizika ohrožující zdraví a jejich prevence a osobnostní a sociální rozvoj.

- *V doplňujícím vzdělávacím oboru Dramatická výchova:*

Navazuje EV na učivo základní předpoklady dramatického jednání a proces dramatické a inscenační tvorby.

Z průřezových témat navazuje hlavně na vzdělávací obsah osobnostní a sociální výchovy, multikulturní výchovy, environmentální výchovy a mediální výchovy.⁷⁸

Cílem Etické výchovy pro žáky staršího školního věku je vést děti k navázání a udržování kvalitních vztahů s ostatními - vrstevníky, rodiči, učiteli. Žáci by měli být uschopňováni k vytváření si pravdivé představy o sobě samém, měli by umět přistupovat k problémům tvořivým způsobem a dokázat si utvářet názory a postoje dle

⁷⁸ Srov. *Opatření ministryně školství, mládeže a tělovýchovy, kterým se mění Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. [online]. ©MŠMT 2006. [cit. 2011-10-17]. Dostupné na WWW: <http://www.msmt.cz/uploads/soubory/zakladni/MR_DVO_EV_web.pdf>, s. 1-2.

vlastního uvážení (k tomuto je vhodné využívat zkušeností z diskusí s ostatními). Žáci ve starším školním věku by měli být vedeni ke kritickému vnímání vzorů při utváření vlastního světonázoru a k pochopení základních problémů a souvislostí moderního světa.⁷⁹

Etická výchova na základní škole má u žáků rozvíjet sociální dovednosti ve prospěch žáků samotných, ve prospěch ostatních lidí i celé společnosti. Vede žáky k samostatnosti při řešení problémů, k osvojení si správných způsobů komunikace a spolupráce. EV u žáků rozvíjí respekt k hodnotám a názorům ostatních, schopnost empatie, a také schopnost utvářet si pozitivní hodnotu o sobě samém. Důvodem k zařazení etické výchovy do RVP ZV byla skutečnost, že doposud nebyl ve škole předmět, který by systematicky rozvíjel mravní stránku osobnosti.⁸⁰

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy zařadilo vzdělávací oblast etická výchova způsobem, který umožňuje využít pro výuku etické výchovy disponibilní hodiny. Z velké míry byl u nás převzat program prosociální výchovy, která byla vypracována L. Lenczem na Slovensku (podle programu R. Olivara).⁸¹

V Příloze III. je uveden vzdělávací obsah Etické výchovy pro 2. stupeň ZŠ, převzatý z Přílohy č.1 k Opatření ministryně školství, mládeže a tělovýchovy, kterým se mění Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání, čj. 12586/2009-22.

Rozšíření zavedení EV pro starší školní věk (tedy pro 2. stupeň ZŠ a nižší ročníky víceletých gymnázií) je závislé na zájmu pedagogů, vedení školy, rodičů, i na dostatku připravených učitelů. Etická výchova může být nadále vyučována jako průřezové téma, tedy v každém předmětu něco. Nebo může být vyučována jako samostatný předmět (DVO). Pokud je EV vyučována jako samostatný předmět, musí být stejně aplikovaná i jako průřezové téma, protože každý učitel v hodině nejen vzdělává, ale i vychovává.

---

⁷⁹ Srov. *Opatření ministryně školství, mládeže a tělovýchovy, kterým se mění Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. [online]. ©MŠMT 2006. [cit. 2011-10-17]. Dostupné na WWW: <http://www.msmt.cz/uploads/soubory/zakladni/MR_DVO_EV_web.pdf>, s. 2.

⁸⁰ Srov. Tamtéž, s. 2.

⁸¹ SVOBODOVÁ, Z. et. al. *K etické výchově*, s. 43.

4.2 Výuka EV pro starší školní věk v současné společnosti

V současné době se často objevují výzvy k přehodnocování obsahu vzdělávání. Objevují se upozornění na vytrácení se slušnosti nejen mezi dospívajícími, ale v celé společnosti. Mnoho odborníků se shoduje o potřebě etické výchovy, respektive o potřebě vést mladé k prosociálnímu chování, pomáhat v boji se šikanou a sociálně patologickými jevy.

Potřeba vedení žáků ve starším školním věku k zodpovědnému chování vyvstává v současné společnosti nejen v české literatuře. Ve sborníku příspěvků *Education for Human Rights and Citizenship in Central and Eastern Europe* se potřebou zavedení nového filosofického rozměru do výchovy a vzdělávání zabývá D. G. Camhy ve své přednášce „*Philosophy and the Lost Dimension of Education*“.⁸² D. G. Camhy vystihuje potřebu změny ve výchově a vzdělávání. Zmiňuje nové otázky a výzvy školnímu vzdělávacímu systému, potřebu přeměny a poskytnutí většího prostoru ve školách pro otázky filosofické, etické a morální. Na jedné straně je škola samozřejmě povinována předávat žákům vědomosti, ale na druhé straně, s ohledem na rychlé změny v pluralitní společnosti, vyvstává potřeba naučit děti samy usuzovat a přemýšlet.

Dle autora je nutno žáky vést ke kritickému dotazování, k reflexi, učit je ptát se po podstatě věcí. Je již dávno překonán předpoklad, že každá otázka má jednu správnou odpověď. Proto je zde velice důležitá osobnost pedagoga, který má být otevřený k potřebám žáků a k jejich otázkám. Díky využití diskusí v hodinách vyučování se žáci učí zdůvodňovat své názory, vést dialog, tolerovat názory ostatních a být citliví k problémům a pocitům ostatních.⁸³ Žáci se mají učit zdůvodňovat své názory a nepřebírat nekriticky předané informace. Pro starší školní věk by měla etická výchova odpovídat těmto potřebám. Ať už je vyučována jako samostatný předmět, který umožňuje poskytnout více času rozvoji žáků, nebo jsou etická témata začleněna do různých předmětů. V současné situaci výuky etické výchovy pro starší školní věk je mnoho závislé na osobě pedagoga, do jaké míry a v jakých oblastech se bude věnovat osobnostnímu rozvoji žáků na poli působnosti etické výchovy.

---

⁸² CAMHY, D. G. *Philosophy and the Lost Dimension of Education*. In *Education for Human Rights and Citizenship in Central and Eastern Europe. Teaching Means, Teaching Aids and Metodology of Education*. Praha: KU, Human Rights Education Centre, 1995, s. 111.

⁸³ Srov. Tamtéž, s. 111-116.

Úpadek morálky ve společnosti versus touha člověka po dobru

Úpadek mravů v dnešní společnosti (mezi dospělými i dětmi) je zmiňován velice často. Řada odborníků i laická veřejnost pocituje otázky morálky (mravnosti dětí a mládeže obzvlášť) jako naléhavé a vyžadující potřebu nějakých změn, právě i v oblasti vzdělávání. Spolu s narůstající svobodou ve společnosti vstupuje do života také potřeba etiky. Se svobodou je totiž vázána odpovědnost.⁸⁴

Směr ovlivňující smýšlení některých mladých i dospělých je dnes ve velké míře ovlivněn hédonismem a scientismem. Stále častěji se setkáváme s názory typu: *za málo práce hodně peněz, účel světí prostředky, prioritu má prožitek, moc je právo* apod.⁸⁵ Nelze se však dívat na současný stav společnosti pouze pesimisticky nebo rezignovaně skládat ruce do klína. Dědictví jednotlivých generací nemůže být tak špatné již z toho důvodu, že v lidech přetrvává přirozená schopnost rozeznávat dobré a zlé.⁸⁶

Základní jednotkou lidské společnosti je **rodina**, která zprostředkovává dítěti předávání základních hodnot a norem chování. Pokud se jedná o funkční rodinu, poskytuje dítěti zázemí a uspokojuje potřeby dítěte. Je prvním místem setkávání se s obrazem společnosti. Dalším takovým místem je škola, instituce, která se zaměřuje na vzdělávací, ale i výchovnou činnost. Pokračuje a doplňuje poslání rodiny.

Pro člověka je také charakteristická touha po transcendentnu a dobru, jak dokazuje několik autorů. Emanuel Frankl upozorňuje jako na problém dnešní doby: *existenciální frustraci, ztrátu smyslu*. Tímto problémem jsou ohroženi právě dospívající, kteří mají pocit bezcílnosti, nudy a bezesmyslnosti. Smysl však nemůže být dán zvnějšku, ale musí být hledán. K tomuto hledání smyslu vede člověka jeho svědomí. Smysl dle E. Frankla vychází z morální úvahy člověka. Ve výchově mladých by mělo být v dnešní době posláním nejen předávat informace, ale také pěstovat citlivé svědomí. Výchova by měla být výchovou k odpovědnosti.⁸⁷ Aby mohl člověk však převzít odpovědnost, musí dosáhnout určitého stupně osobní zralosti. Dle Ericksona (obdobně i u G. W. Allporta, A. H. Maslowa) lze o odpovědnosti plně hovořit právě až v období dospívání.⁸⁸

⁸⁴ Srov. KOHÁK, E. *Svoboda, svědomí, soužití. Kapitoly z mezilidské etiky*, s. 18.

⁸⁵ Srov. SKOBLÍK J. *Morálka v dialogu*, s. 89-90.

⁸⁶ Srov. JONAS, H. *Princip odpovědnosti*, s. 64.

⁸⁷ Srov. FRANKL, V. E. *Psychoterapie pro laiky*, s. 11-21.

⁸⁸ Srov. PELIKÁN, J. *Pomáhat být*, s. 18.

Z psychologického hlediska lidé touží mít ze sebe dobrý pocit, a proto vyhledávají ve svém okolí pozitivní posílení. To, co člověku dává ze sebe dobrý pocit se u každého liší (hmotný úspěch, přátelství, rodina, vlastní tvořivost, pro někoho i vydařený podvod). Být svobodný znamená pro člověka nadřadit spravedlnost, pravdu a službu druhým nad svůj vlastní prospěch. Snažíme-li se pouze o svůj vlastní úspěch, přestáváme být svobodní, neboť se necháváme ovládat svými vlastními potřebami.⁸⁹

Je potřeba vidět skutečnosti ve všech souvislostech. Na jedné straně upadající morálku, ale nepřehlížet mnoho lidí s vysokým citem pro morálku a zásady přesahující právní řád i vlastní dobro ve prospěch druhých. Z tohoto důvodu vidím etickou výchovu na základních školách ne jako zbytečnou. Cit a touha po dobru není jen mezi dospělými, ale i u dětí ve starším školním věku, kterých se týká téma této práce. Obsah etické výchovy by měl být zaměřen na vytváření pozitivních mravních stránek osobnosti. Ve výuce etické výchovy pro starší školní věk je potřeba se vyhnout vnímání hlavního obsahu mravní výchovy jako zachycování a upozorňování na nežádoucí odchylky od morálních standardů (pravidel, norem) nebo dokonce přistupovat k trestání nežádoucího chování žáků.

Etická výchova pro starší školní věk

Zahrnutím etické výchovy do rámcových vzdělávacích programů základního vzdělávání je dána možnost vyučovat etickou výchovu pro starší školní věk jako samostatný předmět. Školy této nabídky využívat nemusejí, ale přesto je tímto zahrnutím v RVP dána výzva získávat a prohlubovat ve výchově a vzdělávání kompetence, na které není v jiných předmětech dán dostatečný prostor.

V České republice je garantem obsahu etické výchovy Etické fórum České republiky. Prof. Sokol, prof. P. Piřha a další, pomáhají utvářet filosoficko-teoretický základ etické výchovy. Další odborníci z řad pedagogů a psychologů na tomto základě rozvíjí metodiku, obsah a formy etické výchovy jako předmětu.⁹⁰

---

⁸⁹ Srov. VANIER, J. *Cesta k lidství*, 106-107.

⁹⁰ Srov. ŠOJDROVÁ, M. *Etická výchova dostala zelenou, co potřebuje víc?* [online]. ©MŠMT 2006. [cit. 2012-01-08]. Dostupné na WWW:

<http://www.msmt.cz/uploads/soubory/zakladni/MR_Konf_EVvychova_Sojdrova.doc>

V debatách o potřebě výuky etické výchovy není příliš rozlišováno mezi mladším a starším školním věkem. Většinou se toto téma soustředí na základní školy celkově. Největší rozdíl se objevuje v tom, že pokud se hovoří o etické výchově pro starší školní věk, soustředí se téma na prevenci problémového chování dospívajících. Hovoří se více o kázeňských problémech se staršími žáky a častějšímu výskytu rizikového chování mládeže.⁹¹ Mezi sociálně patologické jevy mládeže se řadí mnoho výchovných problémů (drogová závislost, alkoholismus, kouření, kriminalita, delikvence, virtuální drogy, záškoláctví, šikana, vandalismus, rasismus a další.)⁹² Mladší školní věk je zdůrazňován jako věk, ve kterém jsou děti již citlivé pro etické otázky a mravní výchovu.

Z. Matějček v této souvislosti upozorňuje na důležitost ranějšího vývoje dětí než ve starším školním věku. Prosociální vlastnosti se rozvíjejí zvláště v předškolním věku, který by z tohoto ohledu neměl být promeškán. Děti staršího školního věku již mají vědět, co to je obětavost, soucit, podvod apod. Mají totiž v tomto věku dobře vyvinutou schopnost abstraktního myšlení, chápou, že je něco obecně dobré či špatné. Ve starším školním věku by tedy již mělo být na čem stavět (a ne teprve začínat s mravní výchovou). Pubescent dokáže pracovat sám na sobě vědomě, ale je žádoucí dávat mu k tomu podněty a pozitivně ho podporovat. Jako výchovné prostředky není vhodné používat kázání, tresty a strach. Výchova k odpovědnosti by měla dospívajícím přinášet vnitřní uspokojení. Mezi nejdůležitější výchovné prostředky zde musíme jmenovat osobní příklad vychovatele.⁹³

---

⁹¹ TICHÁ, J. *Význam doplňujícího vzdělávacího oboru Etická výchova pro výuku ve školách*. [online]. ©MŠMT 2006. [cit. 2012-01-14]. Dostupné na WWW: <<http://www.msmt.cz/vzdelavani/konference-eticka-vychova-duben-2010>>.

⁹² Srov. *Občanská výchova v globalizující se společnosti. Sborník příspěvků z 8. ročníku Letní školy*, s. 196.

⁹³ Srov. MATĚJČEK, Z. *Co, kdy a jak ve výchově dětí*, s. 103-104.

Výchova či manipulace?

Jedním z rizik a námitek vůči výuce etické výchovy je obava, zda v etické výchově nejde o manipulaci a vnučování svých stanovisek. Mezi výchovou a manipulací může být úzká hranice, ale měl by být zřetelný rozdíl.

„Přestože v obou případech jde o ovlivňování, při manipulaci sledujeme vlastní zájem, zatímco při výchově je cílem prospěch a dobro druhého.“⁹⁴

Proto například J. Pelikán hovoří raději o **výchově provázející**. Tímto pojmem chce odlišit výchovu založenou na manipulaci. Cílem výchovy a vzdělávání nemá být vytvoření pasivních objektů, nýbrž svébytného, autentického subjektu svého vlastního života.⁹⁵ Výchova by zajisté měla plně respektovat svobodu jedince a právo na osobitý růst.

Eugen Fink navíc upozorňuje i na otázku, zda má vychovatel právo vnučovat své pojetí hodnot a postojů někomu jinému (i když vychovatelovy hodnoty odrážejí obecně platné principy dobra, spravedlnosti, pravdy apod.). Vychovatel si přeje, aby děti jednou pokročily dál než on sám, ale současně je vede k uznávání principů jeho současnosti.⁹⁶ Cílem etické výchovy však není pouze informovat žáky o etických zásadách a předávat jim vlastní předlohy chování, i když samozřejmě vyučovat etickou výchovu zcela bez předložení vlastních postojů a hodnot nelze. Cílem etické výchovy by však mělo být pomáhat žákům utvářet si vlastní názor a osvojit si přiměřené postoje a jednání.⁹⁷ Při pedagogickém procesu dochází ke vzájemnému působení člověka na člověka, a nikoliv o pouhé předávání informací. Učitelé ovlivňují utváření osobnosti svých žáků, kteří budou tvořit budoucí svět. Škola samozřejmě není jediná instituce, která ovlivňuje formování hodnot a postojů, ale je v tomto směru velice důležitá.⁹⁸

---

⁹⁴ JAKEŠOVÁ, M. *Koho vytáčí etická výchova*. [online]. [cit. 2012-01-27]. Dostupné na WWW: <<http://www.etickeforumcr.cz/>>.

⁹⁵ Srov. PELIKÁN, J. *Pomáhat být*, s. 86.

⁹⁶ Srov. Tamtéž, s. 19.

⁹⁷ Srov. LENCZ, L.; KRÍŽOVÁ, O. *Metodický materiál k predmetu Etická výchova*, s. 3.

⁹⁸ Srov. STŘELEČ, S. *Kapitoly z teorie a metodiky výchovy 1*, s. 13.

Etické fórum České republiky

Etické fórum ČR odpovídá na morální potřeby současného světa **projektem etická výchova**, kde klíčovým pojmem je **prosociálnost**. Cílem etické výchovy je pozitivní ovlivňování postojů a chování člověka.

Cíl etické výchovy je „... *vize morálně vyzrálého člověka, který se vyznačuje komunikativností, kreativitou, zdravím sebevědomím a pozitivním hodnocením jiných.*“⁹⁹

Nejvýznamnějším faktorem ovlivňujícím pozitivní vývoj charakteru je prosociálnost. Pro etickou výchovu to znamená, že žák by si měl osvojovat prosociální postoje a chování, a tak vyrůstat v charakterního člověka. Etická výchova používá nejvíce zážitkovou metodu, dále je kladen důraz na posilování a zaměřování pozornosti žáků na důsledky svého jednání.

Základní program projektu etické výchovy probíhá dle Etického fóra v rámci postupného osvojování si následujících sociálních dovedností:

- komunikace
- důstojnost lidské osoby a úcta k sobě
- pozitivní hodnocení druhých; tvořivost a iniciativa
- vzájemné vyjádření citů
- empatie
- asertivita
- reálné a zobrazené vzory
- pomoc, přátelství a spolupráce
- komplexní prosociálnost¹⁰⁰

---

⁹⁹ ETICKÉ FÓRUM ČR. *Projekt etické výchovy*. [online]. [cit. 2012-01-27]. Dostupné na WWW: <<http://www.etickeforumcr.cz/>>

¹⁰⁰ Srov. ETICKÉ FÓRUM ČR. *Projekt etické výchovy*. [online]. [cit. 2012-01-27]. Dostupné na WWW: <<http://www.etickeforumcr.cz/>>.

4.2.1 Různé pohledy na výuku etické výchovy na základních školách v ČR

V současnosti se setkáváme nejen s různými pohledy na etickou výchovu, ale i na výchovu jako takovou, s pochybováním o samotné výchově a jejím smyslu. V řadách pedagogů i odborníků se liší představa o výuce etické výchovy na základních školách. Někteří vznášejí apel na nutnost (či minimálně vysoký přínos) zavedení etické výchovy jako povinného předmětu. Popřípadě považují za nutné intenzivněji se zabývat etickými tématy v různých předmětech. Jiní se etickou výchovou příliš nezabývají a zastávají k ní neutrální postoj nebo se domnívají, že by etická výchova ubírala čas pro výuku jiných důležitějších předmětů a že výchovný charakter vzdělávání je dostatečně obsažen ve školním prostředí a ve výuce jiných předmětů. Na následujících řádkách se budu věnovat několika pohledům na etickou výchovu na základních školách.

Prof. PhDr. Petr Piřha

V pročítání materiálů k této diplomové práci, setkávání se s pedagogy při výzkumné činnosti a pročítání aktuálních internetových stránek s tematikou etické výchovy, mě velice zaujala přednáška P. Piřhy. Myslím, že vidí velice objektivně a realisticky současný stav.

Profesor Piřha zastává představu školy, v níž je důležitá výchova k hodnotám jako čestnost, slušnost, pravdomluvnost a zodpovědnost.¹⁰¹ V příspěvku ke konferenci Etická výchova 2010 se vyjadřuje k morální krizi dnešní společnosti (společnost je málo imunní, zeslabená nadbytkem, objevuje se lenost spojená s pohodlností žití, četnost lži apod.). Piřha hovoří o morální krizi ne jako o něčem novém, ale upozorňuje, že právě v této situaci se objevuje snaha zavést etickou výchovu do škol. Tato snaha se mu jeví jako marná, ale záslužná. Vítá, že někteří lidé situaci vidí a snaží se něco změnit, něco pro změnu dělat. Na druhou stranu vidí zavedení etické výchovy dokonce jako jakési odsouzení dnešní společnosti:

„V jaké společnosti to žiji, když podobný předmět musí vzniknout? Zavedení etické výchovy je těžkým odsudkem naší společnosti.“¹⁰²

---

¹⁰¹ Srov. ILLNEROVÁ, H. Výchova k hodnotám by měla být hlavním posláním školy. In ČERNÝ, K. *Vzdělanostní společnost po česku?* s. 80-81.

¹⁰² PIŘHA, P. *K významu a reálným možnostem etické výchovy.* [online]. ©2008. [cit. 2012-01-29]. Dostupné na WWW: <<http://www.ceskaskola.cz/2010/05/z-dubnove-konference-eticka-vychova.html>>.

Piřha přesto etickou výchovu vítá (s přesvědčením „lépe něco než nic“), ačkoliv je toho názoru, že snaha vyučovat etickou výchovu na školách téměř nic nepřinese. A to z několika důvodů. Za prvé proto, že za jednu hodinu týdně nelze někoho vychovat. Ostatní hodiny a čas se žáci pohybují v odlišném prostředí a jsou pod opačným tlakem. Navíc každý morálně vyhraněnější názor je pod tlakem většinové části společnosti. Další podstatný důvod je ten, že v hodinách etické výchovy již nejde o imprintig (vtištění určitých vzorců chování), ale spíše o převýchovu nebo pozdní nápravné působení. Riziko etické výchovy je také v přijímání kompromisních a individuálních vzorců jednání, neboť žádná životní situace není černobílá. Morálka však černobílá je.¹⁰³

Piřha shrnuje svůj pohled na snahy o zavedení etické výchovy do škol jako zoufalý pokus hledání východiska z morální krize.

„Těm, kdo bojují za etickou výchovu, přeji úspěch a vážím si jich. Těchto snah se však nezúčastním.“¹⁰⁴

Prof. Piřha vybízí k lidské slušnosti každého jednotlivce. Nezpochybnitelný základ slušnosti nachází v Desateru. Zdůrazňuje, že problém morální krize není školským problémem, nýbrž celospolečenským. Žádná instituce nemůže (pře-)vychovávat všechny (děti, dospělé, politiky, sousedy, zločince,...).

„Ať si každý vezme na starost jednoho člověka, nad kterým bude bdít. To se zvládnout dá. A ten člověk se vždy bude jmenovat Já sám.“¹⁰⁵

---

¹⁰³ Srov. PIŘHA, P. *K významu a reálným možnostem etické výchovy*. [online]. ©2008. [cit. 2012-01-29]. Dostupné na WWW: <<http://www.ceskaskola.cz/2010/05/z-dubnove-konference-eticka-vychova.html/>>.

¹⁰⁴ Tamtéž.

¹⁰⁵ Tamtéž.

Prof. Jan Sokol, Ph.D., CSc

K tématu etické výchovy se vyjadřuje i prof. Sokol. Ve svém vyjádření k zavádění etické výchovy do škol zastává kladný přínos výuky etické výchovy na základních školách.

J. Sokol poukazuje i na problémy a námitky, které sebou tato idea nese. Například klade otázku, zda lze změnit mravní postoje mladých ve vyučování. Uvádí riziko možného podezření ostatních lidí: *Co si o sobě myslí, že chtějí o mravnosti poučovat druhé?* V neposlední řadě upozorňuje na skutečnost, že od etické výchovy nelze očekávat zázraky. Ovšem pomoci žákům při chápání a zvnitřňování mravních zásad lze. Žákům lze pomáhat i překonávat soustředění se jen na sebe sama a ukázat mravní stránku lidského jednání.

Mladí lidé by si v dnešní době měli uvědomovat, že svoboda má svůj význam pouze se zodpovědností. Pro zavedení etické výchovy zdůrazňuje dále fakt, že pokud se v moderní společnosti o něčem nemluví, vzniká dojem, že jde o soukromou záležitost nebo že problém vůbec neexistuje. „*Proto je třeba o této oblasti dobrovolného sebeomezování, již se týká morálka a etika, nahlas i veřejně hovořit.*“¹⁰⁶ A aby se o etických a mravních otázkách dalo hovořit, musí se to mladí naučit.¹⁰⁷

PhDr. Pavel Vacek, Ph.D

Rovněž P. Vacek se věnuje problematice mravní výchovy. Ve své knize *Morální vývoj v psychologických a pedagogických souvislostech* zmiňuje úvahy, díky kterým dochází k závěru, že u českých školáků je nízká úroveň morálního vědomí, které by mělo být základem morálního jednání. Často v jejich rozhodování vítězí jednání naučené nápodobou a získané vlastní zkušeností. Tak obvykle působí na žáky více než škola tlak vrstevnické skupiny, aktuální psychický stav žáka apod.

Jako hlavní překážku v ovlivňování mravního rozvoje žáků uvádí stále převládající frontální formu vyučování, která neposkytuje příliš příležitostí ke spolupráci, diskusím, porovnáváním svých postojů apod. Jako shrnující a výstižnou kritiku tradiční morální výchovy předkládá teorii N. J. Bulla:

---

¹⁰⁶ SOKOL, J. *Etická výchova a svobodná společnost*. [online]. ©MŠMT 2006, poslední aktualizace 5.2.2010 [cit. 2012-02-01]. Dostupné na WWW: <<http://www.msmt.cz/vzdelavani/konference-eticka-vychova-duben-2010>>.

¹⁰⁷ Srov. Tamtéž.

Tradiční morální výchova je:

Abstraktní (postavena na abstraktních principech, které nejsou zakotveny v konkrétní zkušenosti žáků).

Deduktivní spíše než induktivní (aplikace určité hodnoty probíhá dedukcí ke konkrétní situaci a jeví se pak jako něco vnějšího)

Pasivita vychovávaného (poučování vychovatelem namísto aktivního podílení se žáka na svém vlastním růstu).

Iracionální (malý apel na rozum, spíše dogmatická výchova).

Negativní (učení hlavně co nedělat).

Ignorující konflikty (přehlížení konfliktů hodnot v konkrétních situacích je dle Bulla největší slabinou tradiční morální výchovy).¹⁰⁸

Doc. PhDr. Ludmila Muchová, Ph.D.

L. Muchová upozorňuje na problém spornosti cílů a obsahů předmětu Etická výchova. Etické fórum, které zpracovalo celý program má své odpůrce, kteří namítají, že etický rozměr je dostatečně reflektován v rámci různých předmětů, neboť to zaručuje výchovný charakter vyučování. Současně postrádají v předmětu Etická výchova učení žáků etické hodnotové reflexi a argumentaci, pro kterou jsou důležité znalosti z filosofické etiky. Proto by měl vyučující EV mít alespoň základní znalosti z oboru filosofická etika a dějin filosofického myšlení. Takový učitel ale nemusí být na každé základní škole dostupný.

Dále L. Muchová poukazuje na podobnost mezi programem prosociální výchovy (v rámci etické výchovy) a programem výchovy osobnostní a sociální, který je průřezovým tématem téhož RVP ZV. Postavení předmětu etická výchova mám uvedeno v této práci již v kap. 4.1 *Postavení etické výchovy pro žáky staršího školního věku v kurikulárních dokumentech ČR*, proto se zde již nebudu věnovat uváděním charakteristik vzdělávacího oboru Etická výchova a průřezového tématu Osobnostní a sociální výchova. Předkládám zde však upozornění L. Muchové, že mnohé, co je zahrnuto pod názvem Etická výchova, nalézáme i v průřezovém tématu Osobnostní a sociální výchova. Autorka shrnuje, že obě oblasti se zabývají osobnostní výchovou,

---

¹⁰⁸ Srov. VACEK, P. *Morální vývoj v psychologických a pedagogických souvislostech*, s. 77-78.

komunikací, spolupráci, soutěživostí, tolerancí, že pomáhají žákům navazovat kvalitní mezilidské vztahy a zdůrazňují morálku.¹⁰⁹

L. Muchová rovněž pokládá otázku, zda lze chápat etickou výchovu pouze jako vedení k prosociálnímu chování. Upozorňuje, že v lidském životě není potřeba pouze morálně jednat, ale umět si jednání zdůvodňovat morálními argumenty. S ohledem na téma etické výchovy pro starší školní věk považují tuto potřebu za zvláště důležitou, neboť starší školní věk je obdobím, kdy jsou žáci již schopni dokonalejšího rozumového zdůvodňování a pochopení různých souvislostí. Žáci by měli být v tomto věku schopni si své vlastní jednání rozumově zdůvodňovat.

Z tohoto důvodu jsou v etické výchově důležité i znalosti z oblasti filosofické etiky, která pomáhá rozpoznávat principy morálního jednání a rozhodování. Cílem etické výchovy by nemělo být pouze vychovávat žáky k prosocialitě pomocí zážitku a cviku, jak to žádá prosociální výchova Roche Olivara (která však má v etické výchově samozřejmě značný význam a velké opodstatnění). Cílem etické výchovy by nemělo být ani pouhé informování žáků o etických zásadách, naopak je potřeba v etické výchově pomáhat žákům nacházet vlastní názor a osvojovat si přiměřené postoje a chování.¹¹⁰

---

¹⁰⁹ Srov. MUCHOVÁ, L. Etická výchova – výchova charakteru nebo etické vzdělávání? In SVOBODOVÁ, Z. et. al. *K etické výchově*, s. 43-47.

¹¹⁰ Srov. Tamtéž, s. 48-50.

4.2.2 Učitel etické výchovy

Mnoho autorů se zabývá osobností pedagoga, a ačkoliv je několik různých pohledů, společně se shodují na vysoké důležitosti osobnosti pedagoga pro výuku a výchovu ve škole.

Pedagog kteréhokoliv vyučovaného předmětu by měl být zralá a vyvážená osobnost a právě on je ve výchovně vzdělávacím procesu významným činitelem, který nese odpovědnost za vzdělávací a výchovný proces.¹¹¹

Základní vliv na výuku etické výchovy má tedy samozřejmě pedagog. Učitel by bezesporu neměl svým žákům pouze předávat informace, ale měl by pro ně být i modelem chování, rádcem a pečovatelem.

Přípravenost pedagoga pomáhat dětem rozvíjet jejich mravní stránku osobnosti je ovlivněna několika faktory. P. Vacek uvádí následující:

- 1) *Dlouhodobá motivace rozvíjet mravní stránku žáků.* Tuto podmínku chápe P. Vacek jako nejdůležitější, neboť bez ní nebudou využity sebelepší dovednosti a znalosti. Vhodně motivovaný učitel přebírá spoluzodpovědnost za zdárný vývoj svěřeného žáka.
- 2) *Znalosti z oblasti filosofie, etiky, psychologie a pedagogiky.* Z oblasti pedagogiky je zejména důležité znát zákonitosti morálního vývoje dětí. Nedostatečné znalosti o morálním vývoji zapříčiňují nižší schopnost formovat mravní stránku žáků.
- 3) *Dovednosti kompetentně a promyšleně ovlivňovat mravní vývoj žáků.*¹¹²

Univerzitní fakulty zabývající se přípravou pedagogů v České republice již nabízejí studium profesní etiky učitelství. Syllaby tohoto oboru jsou velice náročné a obsahují mnoho témat, které je nutno znát, aby se student mohl stát učitelem etické výchovy.¹¹³

---

¹¹¹ Srov. MUCHOVÁ, L. *Náboženská edukace v současné společnosti*, s. 164.

¹¹² VACEK, P. *Morální vývoj v psychologických a pedagogických souvislostech*, s. 79.

¹¹³ Srov. PALOUŠ, R. *Paradoxy výchovy*, s. 21.

Etickou výchovu (a samozřejmě nejen etickou výchovu) by měl realizovat morálně zodpovědný, vzdělaný a kvalifikovaný pedagog, tolerantní k názorům ostatních, který je sám příkladem dobrého člověka. Díky diskusím (ale i ostatním metodám) v etické výchově může vyučující vést žáky k porozumění etickým tématům a k prosociálnímu chování. Žáky nevychovává instituce, ale lidé a jejich charaktery a postoje.

Učitelé věnujícímu se etické výchově nepostačí seznámit se s cíli, tématy a metodami EV. Učitel nemá za povinnost předat nějaké velké množství informací, ale měl by mnoho znalostí týkajících se tohoto oboru znát. Zodpovědnost učitele etické výchovy je vysoká. Aby mohl děti vést a pomáhat jim, musí je poznat, porozumět jejich hranicím i okolnostem, které se kolem nich dějí, aby mohl přistupovat k dětem individuálně a s citem. Věnovat se etickým tématům bez přihlídnutí k situaci žáků v rodině, v kolektivu, aktuálnímu dění ve třídě a atmosféře ve skupině, nelze.

Rodina je základním výchovným prostředím a děti jsou tímto prostředím nejvíce ovlivňovány. Proto může být etická výchova chápána jako vedení k prosociálnímu chování pro některé žáky přirozená, ale pro jiné nikoliv. Tuto skutečnost si musí učitel etické výchovy uvědomovat a vyvarovat se manipulaci ve vyučování.

Učitel EV by měl rovněž umět přiznat své chyby a umět s nimi dál pracovat, napravovat. Nikoliv se přehnaně vracet ke svým nedostatkům, ale ukázat se dětem ve své lidskosti a přitom si zachovat autoritu. Tím, že žáci vidí učitele jako „normálního“ člověka se svými nedostatky i schopnostmi, může být pro ně inspirací vypořádávat se s vlastními chybami.¹¹⁴

„Učitel by v tomto předmětu měl být inspirátorem, průvodcem, nikoli manipulátorem. Zároveň však to, co inspiruje víc než učitelova slova, jsou jeho činy, jeho jednání ve třídě i mimo ni.“¹¹⁵

Ve výuce etické výchovy jsou časté diskuse vedené se žáky, například týkající se příběhů s morálními obsahy apod. V těchto diskusích je zapotřebí, aby učitel dodržoval určitá pravidla (viz. kapitola 3.2 *Rozpracování Kohlbergovy teorie Galbraithem a Jonesem*), zejména je potřeba neztrácet hlavní smysl společné diskuse a citlivě povzbuzovat žáky, kteří jsou stranou. Naopak hovorné žáky je potřeba učit naslouchat ostatním a přemýšlet o jejich argumentech. Současně je důležité

¹¹⁴ Srov. SVOBODOVÁ, Z. et. al. *K etické výchově*, s. 40.

¹¹⁵ SVOBODOVÁ, Z. et. al. *K etické výchově*, s. 40.

komunikovat s ostatními vyučujícími i s rodiči, pro které je etická výchova ve školách nová skutečnost a mohou k ní přistupovat nedůvěřivě, pokud nebudou mít dostatek informací o tomto předmětu. V neposlední řadě by měl být učitel etické výchovy připraven na kontakty se žáky i mimo vyučovací hodinu a věnovat se jim, když potřebují.¹¹⁶

Shrnutí:

Pokud bychom se zabývali podrobně všemi názory na etickou výchovu, šlo by o samostatnou práci. Vyskytují se různé názory jak na etickou výchovu, tak výchovu a vzdělávání jako takové. Pro náš přehled je podstatné si uvědomit různost a mnohost pohledů na výuku etické výchovy na základních školách.

Pro výuku etické výchovy žáků ve starším školním věku je zdůrazňována potřeba vést mladé k prosociálnímu chování, pomáhat mezi žáky v boji proti šikaně a sociálně patologickým jevům. Rovněž je zdůrazňována potřeba naučit žáky si své vlastní jednání i morálně zdůvodnit.

V současné době je znatelný rostoucí tlak na školy ve vyučovacím procesu, přehodnocování a stálá reflexe cílů a obsahů vzdělávání. Garantem obsahu etické výchovy je Etické fórum ČR. Etické fórum se soustředí na projekt etické výchovy. Vychází zejména z koncepce Roberta Roche Olivara. Etické fórum nabízí také pro odbornou veřejnost školení a kurzy etické výchovy, vydává učebnice a metodické pomůcky k etické výchově.

Etická výchova vznikla ze značné míry ve spojitosti s reakcí na zhoršující se morálku nejen mezi mládeží, ale i mezi dospělou populací. MŠMT se snaží zařazením doplňujícího vzdělávacího oboru Etická výchova do školních vzdělávacích programů vyrovnat jednostranné zaměření školy na nabývání znalostí a dát prostor pro rozvoj osobních vlastností žáků, na něž není v ostatních předmětech dán prostor. Pokud by tato snaha vyučovat na základních školách etickou výchovu byla vnímána jako pokus o „nápravu společnosti“, vyučování tohoto předmětu by se mohlo jevit jako „sysifovská práce“. Na jedné straně vidíme upadající morálku mezi mládeží a ve společnosti, na druhé straně víra v přirozenou touhu člověka po dobru a jeho schopnost cítit rozdíl mezi dobrým a zlým nás chrání před podléhání skepsi.

¹¹⁶ Srov. SVOBODOVÁ, Z. et. al. *K etické výchově*, s. 40-41.

V etické výchově pro starší školní věk nejde jen o řešení problémového chování žáků. Měl by zde být dán prostor pro osobní rozvoj každého jednotlivce. Věnovat se jak žákům problémovým, tak i ostatním, kteří nevybočují nekázně, ale potřebují v tomto světě nacházet orientaci a řád. Pomáhat dospívajícímu být sám sebou a utvářet si ucelený obraz světa, ve kterém má každý své místo, je jedním z úkolů etické výchovy pro starší školní věk.

Pro výuku etické výchovy je kladena vysoká zodpovědnost na vyučujícího pedagoga, který by měl mít v daném oboru odpovídající vzdělání. Jeho znalosti by měly být, na rozdíl od ostatních pedagogů, více i z oblasti vývojové a sociální psychologie, z psychoterapie a filosofické etiky. Učitel etické výchovy by měl být zejména vyžralou osobností a sám jít příkladem žákům.

Často je cíl etické výchovy shrnut jednou větou, a to že jde o rozvoj *komplexní prosociálnosti*. Tedy rozvoj chování, které je užitečné druhým bez ohledu na vnější odměnu, přičemž je zachována osobnost jedince (asertivita). Nutno přihlídnout, že v etické výchově se žáci staršího školního věku mají učit též rozumově podložené argumentaci morálního jednání v různých životních situacích.

Mnoho lidí má s etickou výchovou spojenou představu moralizování. Učitelé a odborníci zabývající se etickou výchovou jsou někdy považováni za mravokárce. Předkládání morálních předloh by však mělo být vyučujícímu etické výchovy cizí. Ve výuce etické výchovy pro starší školní věk by mělo jít podle mého na prvním místě o dobro svěřených žáků, tak jak dokazuje několik autorů. Přitom si žáci mají uvědomit, že toto dobro nikdy nemá být na úkor druhých, a že dobro druhého má stejnou hodnotu jako to mé.

Zajisté nepodléháme naivitě, že by toto uvědomění si důležitosti dobra druhého nebo dokonce upřednostňování dobra druhých před vlastním mělo stálé místo v životě člověka za všech situací (jistě by to ani nebylo vhodné). Člověk ve své nedokonalosti rozhodně nemůže očekávat dokonalost od dětí, tuto nedokonalost si však děti mohou v rámci etické výchovy uvědomovat a na druhé straně značný potenciál člověka rovněž.

5 Výzkum výuky EV pro starší školní věk v okrese Tábor

5.1 Záměr výzkumu, stanovení hypotéz, volba vzorku, harmonogram výzkumu, technika sběru informací a průběh výzkumu

Záměr výzkumu

Předmětem mého výzkumu je výuka etické výchovy pro starší školní věk v okrese Tábor. Jelikož proběhlo v uplynulých letech několik změn a je viditelná snaha některých odborníků a pedagogů začlenit více etickou výchovu do výuky na základních školách, je předmětem mého výzkumu situace na školách v mém okolí. Výzkumná otázka zní: Jak je vyučována etická výchova pro starší školní věk v okrese Tábor? Pro sběr informací k danému výzkumu jsem zvolila kvantitativní metodu dotazování. Formou dotazování jsem získala informace ze základních škol a víceletých gymnázií v okrese Tábor o výuce etické výchovy pro žáky staršího školního věku.

Stanovení hypotéz

1) Předpokládám, že etická výchova se pro starší školní věk vyučuje zřídka jako samostatný předmět. Usuzuji tak i s ohledem na zveřejnění škol, na kterých se vyučuje etická výchova jako samostatný předmět, na webových stránkách Etického fóra ČR.¹¹⁷

Seznam škol uvádím v Příloze IV. Mezi školami uvedenými v seznamu je z okresu Tábor pouze Základní škola Sezimovo Ústí, 9. května 489.

Předpokládám, že nejčastější způsob výuky etické výchovy, je věnování se etickým tématům v rámci různých předmětů. Výzkum výuky etické výchovy na základních školách v rámci bakalářské práce I. Dedkové ve školním roce 2009/2010 ukázal, že v té době se etická výchova jako povinný předmět vyučovala pouze v 7 % dotázaných škol a 69 % respondentů odpovědělo, že se etická výchova na jejich škole vyučuje v rámci jiných předmětů.

---

¹¹⁷ *Seznam škol s výukou etické výchovy*. [online]. [cit. 2012-02-10]. Dostupné na WWW: <<http://www.etickeforumcr.cz/>>.

2) Očekávám, že vyučující nejsou spokojeni s dostatkem vhodných metodických pomůcek a materiálů pro výuku etické výchovy pro starší školní věk. Zde se odkazují již na prováděný výzkum bakalářské práce z roku 2011, kde 80 % respondentů odpovědělo, že nemají dostatek materiálů pro výuku etické výchovy na základní škole.¹¹⁸ Jedná se o výsledek pro 1. i 2. stupeň ZŠ, nepředpokládám však, že by byl významný rozdíl ohledně výuky etické výchovy pro starší školní věk.

3) Ráda bych u otázky č. 4. (*Jaký hlavní cíl spatřujete ve výuce etické výchovy na 2. stupni ZŠ?*) porovnála výsledky s bakalářskou prací I. Dedkové, která prováděla výzkum na základních školách rovněž v okrese Tábor v roce 2010. Její zaměření bylo na základní školy, ve výzkumu je zahrnuta výuka etické výchovy pro první i druhý stupeň ZŠ, a proto předpokládám, že se očekávané cíle výuky etické výchovy pro starší školní věk mohou v několika ohledech lišit. Z důvodu možnosti srovnání jsem v dotazníku nabídla téměř stejné cíle, jako I. Dedková. Hlavním cílem etické výchovy na základních školách v jejím výzkumu byla jmenována *tolerance*.

Volba vzorku

Cílovou skupinou výzkumu jsou pedagogové na základních školách a víceletých gymnáziích, kteří vyučují etickou výchovu nebo předměty, jejichž součástí jsou témata etické výchovy. Protože se práce zaměřuje na období staršího školního věku, jsou oslovováni pouze pedagogové vyučující na druhém stupni základní školy nebo na víceletých gymnáziích.

Respondenti byli oslovováni elektronickou formou, popřípadě telefonicky nebo osobně. V e-mailu jim bylo sděleno vysvětlení a záměr výzkumu (tyto informace byly rovněž zahrnuty i v dotazníku), kontakty na vyučující jsem získávala díky webovým stránkám škol a osobním kontaktům, neboť jsem potřebovala vymezit učitele, kteří vyučují etickou výchovu (nebo předměty s ní spojené). Důležité pro prováděný výzkum bylo, aby šlo o etickou výchovu pro starší školní věk, proto jsem dávala pozor při výběru respondentů a tuto skutečnost měla stále na paměti, uváděla jsem ji několikrát v e-mailech i v dotazníku. E-mailové kontakty jsem někdy získala na webových stránkách školy, někdy dotazem na konkrétní škole nebo díky osobním kontaktům.

---

¹¹⁸ Srov. BRODCOVÁ, K. *Etická výchova na základní škole*, s. 36.

V Příloze VI. uvádím seznam škol, na kterých jsem požádala pedagogy o účast v prováděném výzkumu a vyplnění dotazníků. Z uvedeného seznamu 24 škol se zúčastnilo výzkumu třináct základních škol a dvě víceletá gymnázia z okresu Tábor.

Harmonogram výzkumu

Výzkum probíhal od listopadu 2011 do ledna 2012. Předcházelo zvažování vhodné metody pro sběr informací k výzkumu. Rozhodla jsem se pro metodu dotazování především s využitím dotazníku a doplněním o osobní setkání a rozhovory. Sestavila jsem on-line dotazník pro snadnou přístupnost všem dotazovaným a vyzkoušela jeho funkčnost s několika pedagogy. Počátkem listopadu proběhlo předběžné dotazování s deseti účastníky, po kterém jsem ještě jednou přehodnocovala zvolené otázky, porozumění účastníků výzkumu a jejich názory a dojmy z dotazování. Od ledna 2012 jsem se věnovala sběru získaných dat, jejich třídění a zpracovávání.

Technika sběru informací

Pro sběr dat potřebných k výzkumu jsem zvolila formu dotazování. Využívala jsem formu on-line dotazníku, který jsem vytvořila pomocí aplikace Google Dokumenty. Respondenti mnou byli osloveni e-mailem, který obsahoval odkaz na dotazník a průvodní zprávu, ve které jsem vysvětlila záměr svého výzkumu, vysvětlila funkci on-line dotazníku a požádala o vyplnění. Po kliknutí na odkaz se respondentům dotazník zobrazil, mohli jej ihned vyplňovat a všechny změny se automaticky ukládaly. Nebylo tedy třeba žádné ukládání nebo stahování do počítače, a tak to bylo pro respondenty nejsnáze proveditelné a časově nejméně náročné. Po dohodě jsem někdy dotazník předala osobně v tištěné podobě.

Dotazník je uveden v Příloze V. Obsahuje 7 otázek. Některé otázky jsou otevřené, kdy respondenti formulují své vlastní odpovědi. Otázka č. 1 a č. 4 jsou otázky polootevřené, kde respondenti volí z několika nabízených odpovědí a současně formulují (nebo mohou formulovat) svou vlastní odpověď. Jedna otázka v dotazníku je identifikační, která se dotazuje na název a adresu školy z důvodu předcházení překrývání dotazníků.¹¹⁹

---

¹¹⁹ Srov. PELIKÁN, J. *Základy empirického výzkumu pedagogických jevů*, s. 105-115.

Průběh výzkumu

Bylo rozesláno 53 dotazníků na 24 škol v okrese Tábor (pro 2. stupeň základních škol a víceletá gymnázia). Na každou školu byly rozeslány jeden až tři dotazníky, které byly určeny učitelům etické výchovy nebo předmětů, v nichž se věnují etickým tématům. Dotazníky byly anonymní, pouze jsem žádala o vyplnění adresy školy, abych nepoužila odpovědi na způsob výuky na příslušné škole dvakrát. Na ostatní otázky – např. týkající se využívaného materiálu pro výuku etické výchovy apod. bylo zvolení více učitelů na jedné škole vhodné, protože jejich názory se odlišovaly, jejich poznámky k tématu rovněž.

Návratnost dotazníků jsem očekávala malou. Dle odborníků je návratnost dotazníků při neosobním kontaktu (zasílání dotazníků poštou nebo elektronicky na počítači) pouze 50 %.¹²⁰ Proto jsem byla připravena se s respondenty setkat i osobně nebo požádat o kontakty své přátele na různých školách. Návratnost však byla ještě menší, než jsem očekávala. Z odeslaných prvních dvaceti dotazníků neznámým pedagogům se mi vrátily pouze tři dotazníky. Přistoupila jsem někdy k druhé prosbě se žádostí o vyplnění, ale hlavně mi byla přínosem dřívější praxe pedagoga na dvou základních školách v tábořském okrese a přátelé z řad pedagogů, díky kterým jsem mohla ve výzkumu pokračovat a nakonec potřebná data získat. Z vyjádření některých oslovených pedagogů vyplynulo, že jsou doslova „zavaleni dotazníky, a kdyby jim věnovali pozornost, nedělali by nic jiného.“ (Navíc je myslím povolání pedagoga dosti časově náročné a forma dotazníků je již často využívána.)

Z rozeslaných 53 dotazníků jsem obdržela zpět 29 vyplněných dotazníků, a to z patnácti škol v okrese Tábor. Všechny dotazníky jsem použila, žádný jsem nevyřadila. V převážné míře byly vyplněny celé, pouze dvakrát nebyly zodpovězeny všechny otázky. Každou otázku jsem zpracovala jednotlivě.

---

¹²⁰ Srov. ČÁBALOVÁ, D. *Pedagogika*, s. 108.

5.2 Výsledky a komentář výsledků výzkumu

5.2.1 Způsob výuky EV pro starší školní věk na školách v okrese Tábor

Otázka č. 1. Jakým způsobem je na vaší škole vyučována EV pro starší školní věk?
(tedy pro 2. stupeň ZŠ a nižší ročníky víceletých gymnázií)

Respondentům byly nabídnuty tyto odpovědi:

- a) jako povinný předmět
- b) jako součást jiného předmětu (jakého)
- c) jako povinně volitelný předmět
- d) nepovinný předmět
- e) jinak (napište)

Na tuto otázku jsem získala odpovědi z patnácti škol v okrese Tábor.

a) Jako *povinný předmět* se etická výchova pro starší školní věk (dle vyplněných dotazníků) vyučuje pouze na jedné ZŠ v okrese Tábor, a to na ZŠ a MŠ Malšice, pro 7., 8., a 9. ročník.

Dle informací na webových stránkách Etického fóra ČR, se vyučuje etická výchova také na základní škole v Sezimově Ústí – ZŠ, 9. května 489 (viz Příloha IV.), tato škola se ale výzkumu nezúčastnila. Škola má však přehledné webové stránky, kde opravdu nalezneme, že se etická výchova na jejich škole vyučuje pro 8. a 9. ročník jako samostatný předmět.¹²¹

Do výsledného grafu z prováděného výzkumu ji však nezahrnuji, neboť v něm využívám pouze dotazníky a přesné informace od vyučujících.

b) Etická výchova vyučovaná *jako součást jiného předmětu* bylo nejčastější odpovědí, a to dvanácti škol z patnácti odpovídajících (tj. 80 % odpovědí).

c) EV vyučovaná *jako povinně volitelný předmět* – 0 odpovědí.

d) EV vyučovaná *jako nepovinný předmět* – 0 odpovědí.

e) *Jinak* – 2 odpovědi: EV je vyučována jako průřezové téma v rámci všech předmětů.

---

¹²¹ Srov. *Školní učební plán pro 2. stupeň 2011*. [online]. ©ZŠ a MŠ Sezimovo Ústí 2012 [cit. 2012-02-21] Dostupné na WWW: <<http://www.1zs.sezimovousti.cz/media/attachments/sup-ii.pdf>>.

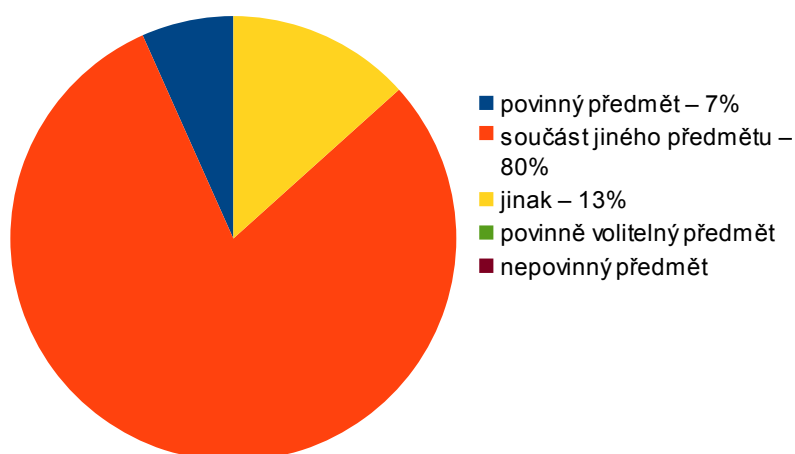
Citují odpovědi respondentů, kteří zvolili možnost: e) *Jinak*.

1. „EV je na naší škole vyučována jako průřezové téma v rámci celého školního vzdělávacího programu (integrace do všech předmětů).“

2. „EV je vyučována jako součást všech předmětů, s důrazem na OV, VZ, D, HV, Čj.“

Grafické znázornění výsledků:

EV pro starší školní věk se na školách v táborském okrese vyučuje jako:

Zdroj: vlastní výzkum

Předměty, jejichž součástí byla zmiňována výuka etické výchovy:

Občanská výchova – 7 odpovědí

Základy společenských věd – 5 odpovědí

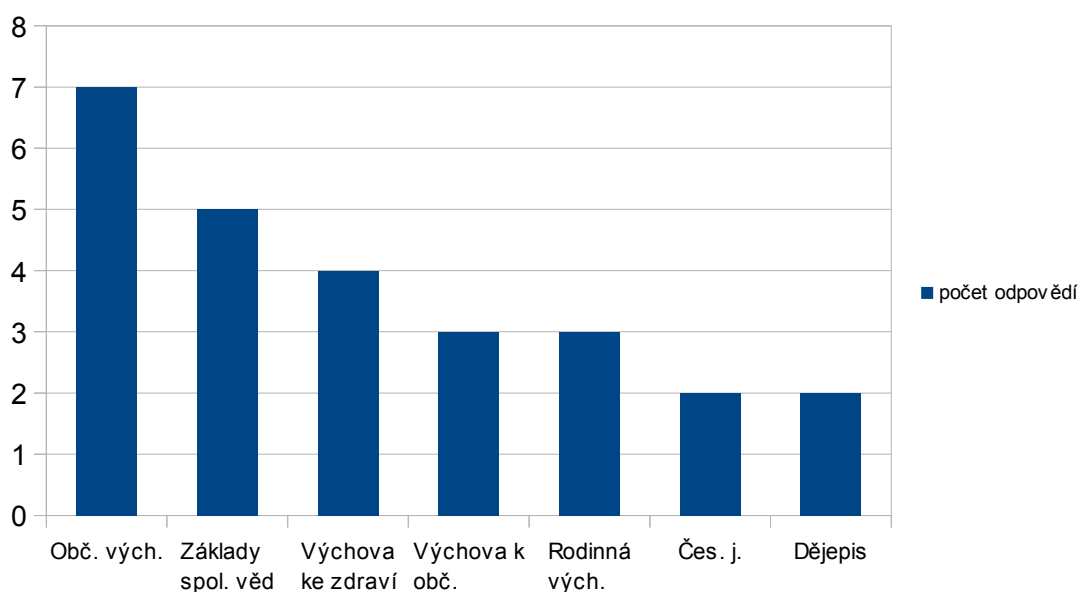
Výchova ke zdraví – 4 odpovědi

Výchova k občanství – 3 odpovědi

Rodinná výchova – 3 odpovědi

Dále byly jmenovány: český jazyk, literatura, dějepis, hudební výchova, pracovní výchova.

Předměty, které byly respondenty jmenovány, znázorňuji v následujícím grafu:

Zdroj: vlastní výzkum

Poznámka:

Ve spojitosti s výzkumem způsobu výuky EV pro starší školní věk na školách v okrese Tábor nyní podrobněji představím přístup k výuce etické výchovy na základní škole Orbis Pictus. Na této škole jsem se v listopadu 2011 zúčastnila závěrečného semináře pro pedagogy jihočeského regionu a měla možnost blíže poznat regionální projekt Otevřeno (*Otevřeno – Projekt Výchova k prosociálnosti*). Na této škole se etické výchově velice věnují a jejich přístup může být inspirující i pro ostatní základní školy.

Církevní základní škola Orbis Pictus Tábor

Tato škola pracuje alternativnějším způsobem podle vlastního ŠVP. Etická výchova je začleněna do vzdělávacího programu školy, vyučuje se průřezově v rámci všech předmětů a je kladen důraz na zážitkovou metodu („zažít etickou výchovu“). Škola si vytvořila konkrétní ŠVP formou dodatku (*Dodatek č. 2*). Celý pedagogický tým byl proškolen lektory Etického fóra ČR (absolvování dvouletého kurzu etické výchovy „Výchova k prosociálnosti“). Škola se zaměřuje na formování osobnosti dítěte v křesťanském duchu. V průběhu školního roku probíhají projektové dny.¹²²

Projektové dny

Projektové dny na základní škole Orbis Pictus proběhly na tato témata:

Expedice Jordán

Židovství, holocaust, rasismus

Stáří

Lidé s mentálním postižením a jejich svět

Odpady

Romové

Děti ohrožené a bez rodiny

Lidé s psychickým onemocněním a jejich svět

Příroda za školou

Den pro druhé (den dobrovolnické práce)¹²³

Tvorba projektových dnů může být inspirací i pro učitele etické výchovy z jiných škol.

Například projektový den na téma *Lidé s mentálním postižením a jejich svět* proběhl pro žáky na druhém stupni v březnu roku 2010. Všichni žáci navštívili chráněné dílny v Rolničce v Soběslavi. Před návštěvou byli žáci seznámeni s různými typy postižení (Downovým syndromem, DMO), pracovali s texty, které přibližovaly svět mentálně postižených lidí.

Po prohlídce dílen a skladů si žáci druhého stupně vyzkoušeli vytvořit vlastní výrobky (malovali hrnečky, vyřezávali ze dřeva spony do vlasů, pracovali s filcem, vyráběli krasohledy, pletli košíky z pediku, vyráběli šperky).

---

¹²² Srov. *Církevní základní škola Orbis-Pictus s.r.o.* [online]. ©Pavel Dušek, poslední aktualizace 30. 12. 2011 [cit. 2012-02-22] Dostupné na WWW: <<http://www.orbiska.cz>>.

¹²³ Srov. *Otevřeno. Projekt Výchova k prosociálnosti*. Metodické a didaktické materiály – program ORŽ.

Následující dny ve škole proběhla reflexe návštěvy Rolničky. Byl promítnut film *Experiment* o mladíkovi s Downovým syndromem. Vyšší ročníky 2. stupně sepišovaly reportáž, později zveřejněnou na webových stránkách Rolničky. Žáci i vyučující měli příjemný pocit z tohoto projektu. Žáky zaujala výroba předmětů v chráněných dílnách a obdivovali výtvarné schopnosti a dovednosti postižených dětí z Rolničky.¹²⁴

Jedním z projektových dnů byl i celoškolní projektový den na téma **Židovství, holocaust, rasismus**. Vyučující organizující tento projektový den upozornila na riziko „přeplnění“ projektu, které se zde stalo. Uskutečněný projekt proběhl v pořádku, ale vyučující získali ponaučení, že je potřeba dávat pozor na příliš mnoho činností v rámci jednoho projektu, které na žáky nemusí vhodně působit. Domnívám se, že zejména zkušenosti a poznatky z absolvovaných projektových dnů mohou být přínosné pro ostatní školy a pedagogy, kteří se rovněž pokouší vytvářet v rámci etické výchovy na druhém stupni projektové dny.

V rámci tohoto projektového dne bylo důležitým posláním, aby si žáci 2. stupně uvědomili negativní důsledky vyčleňování lidí nebo skupin ze společnosti na základě odlišnosti, jiného názoru nebo náboženství. Pro úvodní motivaci byly využity materiály Vzdělávacího a kulturního centra Židovského muzea v Praze. Proběhla diskuse mezi žáky, zda se i oni někdy setkali s odmítáním kvůli vlastním názorům, vzhledu apod.

Žáci ve skupinách zpracovávali informace o dějinách židovského národa, holocaustu, o životě židů v Táboře (tedy v jejich rodném městě). Zhlédli film *O zlém snu*, který citlivě zachycuje příběh židovské ženy, jež přežila utrpení v koncentračních táborech. Své pocity z filmu sdělovali formou dopisu hlavnímu hrdinovi. Odpolední program byl věnován židovským zvykům a svátkům. Žáci rovněž připravili tradiční židovský koláč.

O dva dny později žáci navštívili Židovské muzeum v Praze. Prohlédli si synagogy: Maiselovu, Pinkasovu, Staronovou, Klausovou a Španělskou. Byla zrealizována prohlídka Starého židovského hřbitova a další aktivity, které přiblížily dějiny Židů v Čechách a běžný život židovské rodiny.

---

¹²⁴ Srov. Tamtéž, kap. 3., 3. projektový den na téma: Lidé s mentálním postižením a jejich svět.

V dalších dnech proběhla beseda s tématem perzekuce českých a moravských Židů za druhé světové války, součástí besedy byl program Hanin kufřík a promítání filmu *Nezapomínání*.¹²⁵

Je patrné, že proběhlo mnoho aktivit (v rámci projektu na téma: *Židovství, holocaust, rasismus*), které měly ukázat potřebu poučit se z negativních historických událostí a věnovat pozornost národnostním menšinám. Žáci však byli tímto tématem (dle vyučujících a ostatních účastníků) až příliš přesyceni.

Program osobnostního růstu žáka

Cílem školy Orbis Pictus se stalo: začlenit program osobnostního růstu žáka (PORŽ) do školního vzdělávacího programu. Škola přistoupila k inovaci ŠVP – *Výchova k prosociálnosti*. Aby mohla škola začlenit etickou výchovu, využila pro to „*existenciální kompetenci*“, která má dle pedagogů na této škole naučit žáky, aby hledali smysl života. Škola trochu pozměnila tabulky průřezových témat a včlenila tam projekty, které na škole probíhají.

Program osobnostního růstu (program ORŽ) žáka zdůrazňuje, že zvláště na základních školách potřebují žáci individuální přístup pedagogů při řešení vlastního osobnostního růstu. Na mladé lidi je v současné rychle měnící se době kladeno mnoho požadavků, a aby byli mladí schopni před požadavky moderní doby a společnosti obstát, musí být přiměřeně morálně a osobnostně zralí.

Potřeba morální zralosti je v programu ORŽ porozuměna jako schopnost žáka:

- přijmout sám sebe, druhé lidi a dobu, ve které žijeme, jako dar
- umět aktivně a odpovědně reagovat na výzvy, které život přináší
- pozitivně ovlivnit svou zaměstnatelnost a aktivní občanství
- být vnímavý a odpovědný vůči přírodě
- být tolerantní k ostatním lidem, porozumět jiným národům, rasám, kulturám a respektovat je
- aktivně pomáhat integrovat sociálně znevýhodněné skupiny (např. starší a handicapované spoluobčany) a porozumět jim
- být odolný vůči sociálně patologickým vlivům a předcházet jim¹²⁶

¹²⁵ Srov. *Otevřeno. Projekt Výchova k prosociálnosti*. Metodické a didaktické materiály – program ORŽ, kap. 1., 1. projektový den: Židovství, holocaust, rasismus.

Úkol, který přijala škola Orbis-Pictus za svůj, je vychovat kultivovaného člověka, který pracuje na sobě a pomáhá druhým. Program ORŽ rozvíjí všechny klíčové kompetence žáka podle RVP ZV (sociální a personální kompetence, občanské kompetence, komunikativní kompetence, kompetence k řešení problému, kompetence k učení, pracovní kompetence). Navíc rozvíjí osobnost žáka novými kompetencemi – *existenciálními*. Existenciální kompetence řeší otázky smyslu života (*kdo jsem já, kde je mé místo, jaké je mé poslání, jaké jsou mé životní cíle*), týmovou spolupráci, přátelství, pomoc ostatním, zvládání problémů, vede k hlubšímu sebepřijetí atd.¹²⁷

Program ORŽ v rámci projektu Otevřeno zahrnuje aktivity, do kterých jsou zapojeni všichni žáci školy. Čtyřikrát ročně se konají projektové dny, dále se žáci účastní kurzů prosociálního chování, což je tematicky zaměřený výjezd žáků. Škola pořádá dny dobrovolnické práce pro 9. třídu a pro 1. - 8. třídu Den pro druhé.

Na této škole je kladen důraz na výchovu k prosociálnosti a na kvalitní pedagogy, kteří mohou být dobrými průvodci žáků programem ORŽ. Celý pedagogický tým byl proškolen kurzem *Výchova k prosociálnosti*, který realizovalo Etické fórum ČR a pracuje se dle základních principů etické výchovy podle Roche Olivara. Tato škola se etickou výchovou intenzivně zabývá a neustále pracuje s možnostmi, jak „vyučovat“ etickou výchovu co nejlépe. Pedagogové na této škole by zřejmě nepoužili termín „vyučovat etickou výchovu“, ale „zažít etickou výchovu“. Dle zkušeností na této škole je zabývání se etickými tématy a vedení dětí k prosociálnímu chování přínosem jak pro žáky, tak pro samotné pedagogy. Čas strávený společnými aktivitami je oblíben u všech žáků i pedagogů.

---

¹²⁶ Srov. *Otevřeno. Projekt Výchova k prosociálnosti*. [CD-ROM]. Metodické a didaktické materiály – program ORŽ, s. 3 - 5.

¹²⁷ Srov. *Otevřeno. Projekt Výchova k prosociálnosti*. [CD-ROM]. Metodické a didaktické materiály – program ORŽ, s. 4 - 5.

5.2.2 Materiály využívané pro výuku EV pro starší školní věk na školách v okrese Tábor

Otázka č. 2. Jaké materiály využíváte pro výuku EV pro starší školní věk?

Respondenti nejvíce odpovídali, že využívají pro výuku etické výchovy *vlastní materiály* - celkem 13 z 29 odpovědí.

Na druhém místě v četnosti byla odpověď: **učebnice** – 9 odpovědí.

Na třetím místě **internetové zdroje** – 6 odpovědí.

Někdy byla odpověď na tuto otázku stručná. Zejména však od vyučujících na školách, kde se více věnují etické výchově, mi byly sděleny podrobnější informace ohledně využívaných materiálů, které nyní uvádím:

Využívané materiály ve výuce etické výchovy pro starší školní věk na školách v okrese Tábor (zdroj: vlastní výzkum):

Etika v průřezových tématech pro 5. a 6. ročník ZŠ, Praha: Mutabene, 2010.

Etická výchova 1, 2, 3 – metodiky.

Manuál etické výchovy (Marie Nováková a spol.).

Učebnice Strategie osobnostního rozvoje 1, 2.

Učebnice Občanská výchova/Rodinná výchova, nakladatelství Fraus.

Etika pro střední školy, nakladatelství Kvarta.

P. Vacek, Rozvoj morálního vědomí žáků.

Občanská výchova v globalizující se společnosti, Olomouc 2002.

Internetové zdroje (www.tf.jcu.cz, www.sojdrova.cz, různá veřejná pojednání mezi vědeckou elitou aj.)

Aktuality, mediální zdroje, televizní pořady, časopisy, noviny.

Nástěnné mapy, obrázky, filmy (video, DVD - např. zřizování hospicu).

Knihy (např. L. Špaček, *Slon v porcelánu*; Citadela, Malý princ - Antoine de Sant Exupéry).

Učebnice, čítanky v literatuře.

Materiály k projektu „Výuka k různosti jako součást multikulturní výchovy a vzdělávání“.

Učebnice Občanský a společenskovední základ.

Lenz L.; Křižová L, Etická výchova 1, Luxpress, Praha 2000.

Lenz L.; Křižová L, Etická výchova 2, Luxpress, Praha 2008.

Lenz L.; Křižová L, Etická výchova 3, Luxpress, Praha 2002.
Nováková M., Učíme etickou výchovu, Etické fórum ČR, Praha 2009.
Strategie osobnostního rozvoje 1, CMG v Prostějově, Praha.
Strategie osobnostního rozvoje 2, CMG v Prostějově, Praha.
Jiljí V. Příkaský: Etika.
Nancy Van Peltová: Umění komunikace.
Julián Melgosa: Žít naplno.
Materiály vycházející z křesťanské literatury při výuce náboženství, Bible.
Etická výchova - metodická příručka pro učitele 1. - 3. díl.

Rovněž byly k této otázce jmenovány tyto aktivity:

Exkurze (v protidrogové poradně, účast na přelíčení u okresního soudu).
Pořady pro školy (téma šikana, třídění odpadů).
Přednášky a diskuse žáků s odborníky různých oborů.
Projekty k jednotlivým zvýrazněným dnům v roce - Den země, Boj proti AIDS, Nekuřácký den atd.
Adopce na dálku - dopisování a účast žáků i rodičů při zajišťování finanční pomoci.
Kapitoly z lékařské etiky - eutanázie, léčení pacientů se sexuální deviací, vznik lidského života, jeho ukončení – potraty, výchovné a léčebné ústavy.
Výchovné poradenství mládeže, rodina a vztahy v ní.
Vztah ke zvířatům – (např. kroužek cizokrajných zvířat)
Pořádání kulturních vystoupení pro starší spoluobčany, Vítání občánků, Školní akademie, sportovní zápolení v duchu fair play, Den pro nejmenší školáčky (děti z MŠ).
Seznámení se s náplní jednotlivých institucí v ohledu práva, výchovy, zaměstnání, bezpečnosti na veřejnosti.
Přednášky jak postupovat při šikaně ve školním kolektivu, společnosti, ve veřejných sdělovacích prostředcích, seznámení žáků s novými názvy – např. kyberšikana a orientace v ní apod.
Řešení a pomoc začlenění mentálně nebo fyzicky postižených spolužáků do třídního kolektivu - naplňování dílčích etických cílů přímo v praxi.

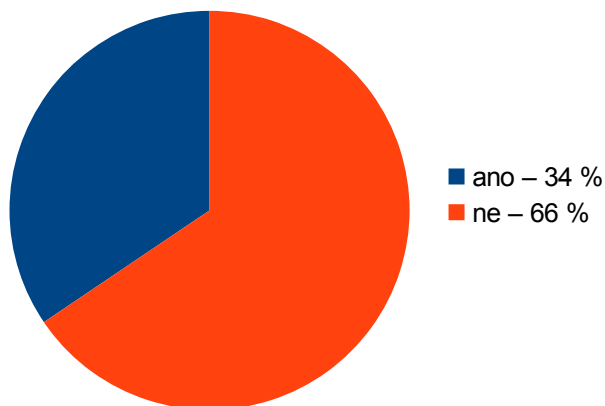
5.2.3 Spokojenost respondentů s dostupnými metodickými pomůckami

Otázka č. 3. Považujete možnosti využití dostupné literatury, učebnic, pomůcek a metodik pro výuku EV pro starší školní věk za dostačující?

Na tuto otázku odpovědělo 29 respondentů:

ANO – 10 odpovědí

NE – 19 odpovědí

Zdroj: vlastní výzkum

Příklady odpovědí respondentů:

„V podstatě ano, nejde ani tak o učebnice, jako o osobnost pedagoga, který Etickou výchovu učí.“

„Myslím, že pomůcek moc není, hodně si toho učitelé musí připravovat tzv. na koleni. Obtížné je hlavně starší žáky zaujmout. V dnešní době mají žáci všechno a tudíž pomůcky dostupné je většinou moc nenadchnou. A shánění si materiálů je pro učitele velmi časově náročné. Žáci nemají u sebe učebnice, ale myslím si, že učebnice by pro žáky asi v tomto specifickém předmětu neplnily účel.“

„Materiálů je dost. Vždy záleží především na osobnosti učitele a podpoře vedení školy. Dokud budou etiku vyučovat lidé, kteří svým chováním nedávají dětem příklad, dokonce i tehdy, když sami o sobě mají pochybnosti, ale vedení školy naplňuje rozvrh podle jiných kritérií, nebude ani samostatný předmět nic platný. Navíc ubere hodinovou dotaci jinému předmětu, ve kterém potom už mnoho času na otázky etiky nezbyde. Potřebný čas pro výuku etiky je nutné spíše hledat ve tlaku na zrušení druhého

povinného jazyka na základních školách. Sice platí, že kolik jazyků znáš, tolikrát jsi člověkem, ale za současné praxe děti neznají dobře ani svůj mateřský jazyk a ve škole se opravdu začíná nedostávat času na nápravu toho, co rodina a společnost zanedbala.“

Závěr:

Většina pedagogů se domnívá, že není dostatek vhodných materiálů k výuce etické výchovy (66 %). Výsledek je lepší, než předpokládaná hypotéza, jenž byla stanovena dle výzkumu v r. 2011 na základních školách (80 % respondentů odpovědělo, že nemá nedostatek vhodných metodických pomůcek pro etickou výchovu). Faktory, které mohou mít vliv na jakési zlepšení výsledku, mohou být v cílové skupině respondentů. V nynějším výzkumu byly respondenty pedagogové, kteří se etické výchově minimálně z části věnují a mají ji ve své kompetenci. Z tohoto důvodu mohou mít lepší informace a přehled o možnostech využití metodických pomůcek k etické výchově.

Současně může hrát roli i roční odstup od posledního výzkumu, kdy se situace a přístupnost vhodných pomůcek mohla zlepšit, nebo rozdíl ve výuce etické výchovy pro celou základní školu a pro starší školní věk. Přesto celkově většina pedagogů považuje množství vhodných materiálů k vyučování etické výchovy pro starší školní věk za nedostatečné. V odpovědích respondentů se objevovaly rovněž upozornění, že důležitější než pomůcky je osobnost pedagoga a jeho přístup ve vyučovacím procesu.

5.2.4 Cíle EV pro žáky staršího školního věku upřednostňované respondenty

Otázka č. 4. Jaký hlavní cíl spatřujete ve výuce EV pro starší školní věk?

Díky této otázce jsem chtěla zjistit, jaké mají vyučující etické výchovy představy o hlavních cílech výuky EV pro starší školní věk.

Zde uvádím počty jednotlivých odpovědí respondentů:

Respektování a dodržování pravidel slušného chování – 19 odpovědí

Tolerance – 18 odpovědí

Schopnost empatie – 16 odpovědí

Smysl pro spravedlnost – 15 odpovědí

Reflexe – 4 odpovědi

Smysl pro povinnost – 15 odpovědí

Dialog – 4 odpovědi

Spolupráce – 13 odpovědí

Otevřenost – 3 odpovědi

Úcta – 12 odpovědí

Sdílení – 1 odpověď

Solidarita - 10 odpovědí

Iniciativa – 1 odpověď

Diskuse – 5 odpovědí

Umírněnost – žádná odpověď

Další cíle jmenované respondenty:

Podchytit mravní povědomí dospívající mládeže.

Správné rozpoznání hranice konce mého práva a začátku práva druhého.

Nezištná pomoc potřebným a slabším.

Vážít si sám sebe i všeho živého kolem mne.

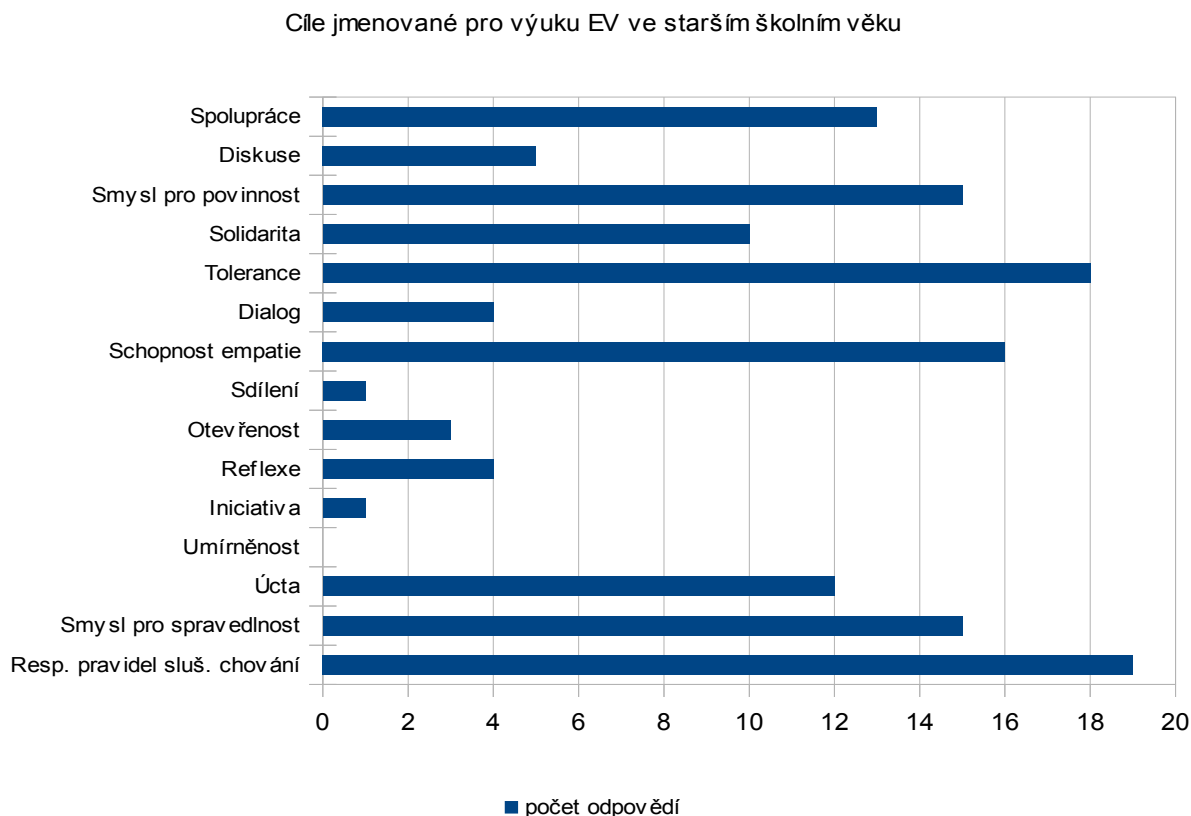
Vytváření zdravého sebevědomí.

Zodpovědnost.

„Cílem je komplexní prosociálnost žáka, kterou podporujeme rozvojem dílčích dovedností jako je komunikace, vnímání vlastní hodnoty, pozitivní hodnocení druhých, empatie, asertivita, spolupráce, pomoc a darování se.“

Grafické znázornění:

Zdroj: vlastní výzkum

Závěr:

Jako hlavní cíl výuky etické výchovy pro žáky staršího školního věku byl nejčastěji zvolen cíl: *respektování a dodržování pravidel slušného chování*. Tato odpověď byla zvolena u 66ti % respondentů. Na druhém místě v četnosti odpovědí byla tolerance, zvolení tohoto cíle mezi nejdůležitějšími cíli pro výuku EV pro starší školní věk, zvolilo 62 % respondentů. Respondenti mohli zvolit maximálně šest cílů pro výuku etické výchovy pro starší školní věk. Často této možnosti bylo využito, někdy bylo zvoleno cílů méně a někdy byly jmenovány respondenty vlastní návrhy. Třetí nejčastěji zvolený cíl EV pro starší školní věk byla *schopnost empatie*. Nikdy nebyla zvolena jako cíl výuky EV *umírněnost* a pouze jedenkrát *iniciativa* a *sdílení*.

V kapitole 5.3 *Posouzení hypotéz* se tomuto výsledku budu ještě věnovat ověřováním předpokládané hypotézy a srovnáním s výzkumem I. Dedkové.

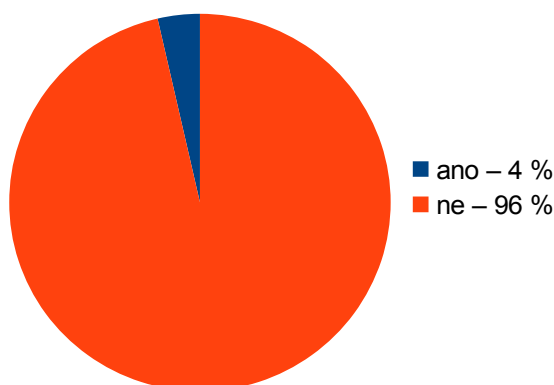
5.2.5 Reflexe změny umožněním vyučovat EV pro starší školní věk jako DVO

Otázka č. 5. Od 1. 9. 2010 lze EV pro starší školní věk vyučovat jako doplňující vzdělávací obor. Promítla se tato změna konkrétně na vaši škole?

27 respondentů z 28 odpovědělo „ne“.

Pouze jednou se objevila odpověď „ano“.

Grafické znázornění:

Zdroj: vlastní výzkum

Příklady odpovědí respondentů:

Nepromítla, ani to nepovažujeme za nutné a smysluplné. Tak jako v životě prolíná etika všemi životními situacemi, musí být vyučována jako integrální součást všech předmětů a vnášena do celého školního života (dozory, výlety, mimoškolní aktivity, zájmová činnost atd.).

Ne, témata etické výchovy byla a jsou obsažena v předmětech “výchova k občanství” a “výchova ke zdraví”, (dříve např. občanská výchova, rodinná výchova, ale pořád jde o to samé, jen se to jinak jmenuje), což je podle mého názoru dostačující.

Ne. Osobně vidím problém v rozsahu předmětů do ročního plánu, nevejde se tam ani dvouhodinovka pro fyziku a přírodopis, natož nové předměty. Proto je etika zařazená do předmětů, kde je to vhodné a smysluplné, stejně v této společnosti a rodinném zázemí je výsledek pochybný.

Ano. Etická výchova byla zařazena jako průřezové téma do výuky na obou stupních naší základní školy. Se zavedením etické výchovy došlo také k rozšíření základních klíčových kompetencí daných RVP o další kompetenci „Existenciální“

Závěr:

96 % dotazovaných vyučujících nezaznamenalo žádnou změnu, co se týče výuky etické výchovy pro starší školní věk na své škole. Z některých získaných odpovědí rovněž vyplynulo, že pedagogové se spíše zabývají vlastním vyučováním a výukou etické výchovy, aktuálními problémy, zkušenostmi apod., než legislativou. U některých respondentů se objevila i nespokojenost s narůstající potřebou legislativy ve školách, kterou nepovažují vždy za nutnou a prospěšnou.

Z provedeného výzkumu vyplývá, že zavedení možnosti vyučovat etickou výchovu pro starší školní věk jako doplňující vzdělávací obor (díky vydání Opatření ministryně školství mládeže a tělovýchovy v prosinci 2009, kterým se změnil RVP ZV), se do konkrétního vyučování EV pro starší školní věk na školách v tábořském okrese významně nepromítlo.

5.3 Posouzení hypotéz

1. V první hypotéze jsem předpokládala, že etická výchova se pro starší školní věk vyučuje zřídka jako samostatný předmět. Nejčastější způsob výuky etické výchovy jsem předpokládala v rámci jiných předmětů.

Tato hypotéza se potvrdila. Etická výchova pro starší školní věk je na školách v okrese Tábor vyučována v osmdesáti procentech v rámci jiných předmětů. Pouze na jedné škole se etická výchova vyučuje jako povinný předmět, což činí asi 7 % z dotázaných škol. Tento výsledek odpovídá i výsledku bakalářské práce I. Dedkové z roku 2009/2010. Rovněž byl v jejím výzkumu nejčastější způsob výuky etické výchovy v rámci jiných předmětů (69 %).

2. Druhá hypotéza byla, že vyučující nejsou spokojeni s dostatkem vhodných metodických pomůcek a materiálů pro výuku etické výchovy pro starší školní věk. Zde jsem se odkazovala na výzkum bakalářské práce z roku 2011, kde 80 % respondentů odpovědělo, že nemají dostatek materiálů pro výuku etické výchovy na základní škole.

Tato hypotéza se z části potvrdila. Opravdu většina respondentů nepovažuje možnosti využití dostupné literatury, učebnic a metodických pomůcek pro výuku EV pro starší školní věk za dostačující, a to 66 %. Není to však tak vysoké procento jako u loňského výsledku na základních školách, ale přesto tento názor převládá i mezi pedagogy v táborském okrese ohledně výuky EV pro starší školní věk.

3. U čtvrté otázky (Jaký hlavní cíl spatřujete ve výuce etické výchovy na 2. stupni ZŠ?) jsem chtěla porovnat své výsledky s bakalářskou prací I. Dedkové, v jejíž práci byla nejčastěji za cíl etické výchovy jmenována tolerance, 2. úcta, 3. spolupráce.

Předpokládala jsem, že pokud se můj výzkum týká výuky etické výchovy pro starší školní věk, budou se odpovědi v určité míře lišit. Tento předpoklad se zčásti potvrdil, zčásti nikoliv. V mém výzkumu byl nejčastěji jmenován cíl etické výchovy: *respektování a dodržování pravidel slušného chování*. To bylo způsobeno možná spíše tím, že Iveta Dedková tento cíl v odpovědích nenabízela, ale byl jmenován jejími respondenty. Jako druhá nejčastější odpověď v mém výzkumu potom byla *tolerance*, která byla u I. Dedkové na místě prvním.

5.4 Závěr a shrnutí výsledků výzkumu

Návratnost dotazníků byla 55%. Jako důvod menší návratnosti byl často zmiňován příliš vysoký počet dotazníků adresovaný do škol. Časově vytížení pedagogové již neradi věnují pozornost žádostem o vyplňování a účast v různých výzkumech. Přínos prováděného výzkumu však nevidím ani tak v množství vyplněných dotazníků, jako v přínosu kvalitních pohledů přímo od vyučujících etické výchovy, kterých není na školách v zacíleném regionu příliš vysoký počet. Skutečnost, že byl výzkum zacílen pouze na pedagogy vyučující etickou výchovu nebo předměty s ní spojené, se může zdát jako mírně omezující, ale pro cíl této práce jsem nepovažovala za přínosné dotazovat se pedagogů, kteří s tímto předmětem nemají velké zkušenosti. Díky navráceným vyplněným dotazníkům se podařilo dospět k zajímavým informacím a postřehům vyučujících etické výchovy pro starší školní věk v okrese Tábor.

Při interpretaci výsledků výzkumu je třeba mít na paměti, že odpovědi v dotaznících jsou určitou měrou subjektivním vnímáním problému. Rovněž je potřeba stále přihlížet na skutečnost, že respondenti byli učitelé vyučující etickou výchovu nebo předměty s ní spojené. Proto se obvykle více orientují v dané problematice, v materiálech a metodických pomůckách pro etickou výchovu. Pokud by byly respondenty všichni pedagogové na školách, zřejmě by byly odpovědi trochu rozdílné. Výzkum se týkal pouze výuky etické výchovy pro starší školní věk, tedy zahrnoval pouze 2. stupeň základních škol a nižší ročníky víceletých gymnázií.

Nejčastějším způsobem výuky etické výchovy pro starší školní věk je na tábořských školách vyučování v rámci ostatních předmětů. Nejčastěji je etická výchova vyučována v rámci občanské výchovy a základů společenských věd. Povinná výuka etické výuky pro starší školní věk je v tábořském okrese spíše výjimkou. Tento výsledek jsem porovnávala s výsledkem výzkumu bakalářské práce I. Dedkové ve školním roce 2009/2010 a výsledky se výrazně nelišily. Ve školním roce, kdy prováděla výzkum I. Dedková, ještě nevstoupilo v platnost Opatření ministryně školství, díky kterému lze vyučovat etickou výchovu pro starší školní věk jako doplňující vzdělávací obor. V jejím i v mém výzkumu je pouze 7% zastoupení výuky EV jako samostatného předmětu. Situaci potvrzují i odpovědi na poslední otázku mého výzkumu (zda se skutečnost možnosti výuky EV jako DVO promítla na jejich škole). V drtivé většině pedagogové žádnou změnu na své škole nepocítily. Většinou na školách, kde se věnují

intenzivněji etické výchově pro starší školní věk, se etické výchově věnovali i dříve. Naopak, pokud o toto téma nebyl zájem v minulých letech, není na školách respondentů ani nyní.

Pedagogové používají k výuce EV pro starší školní věk nejčastěji své vlastní materiály, dále využívají i učebnice k etické výchově nebo učebnice k předmětům, v nichž se etickým tématům věnují. Jako častý zdroj materiálů byl jmenován rovněž internet. Většinou nejsou pedagogové ze škol v tábořském okrese spokojeni s dostatkem vhodných materiálů k výuce etické výchovy pro starší školní věk (66 %). Jako hlavní cíl etické výchovy pro starší školní věk bylo ve výzkumu jmenováno respektování a dodržování pravidel slušného chování, dále tolerance a schopnost empatie.

Téměř naprostá shoda se vyskytla v odpovědích na poslední otázku, a to, zda se na jejich škole nějak promítla změna od 1. 9. 2010, kdy lze etickou výchovu pro starší školní věk vyučovat jako doplňující vzdělávací obor. 96 % procent respondentů odpovědělo, že nikoliv.

Jako ceněný přínos ve výuce etické výchovy pro starší školní věk bylo respondenty citováno bližší poznání žáků a navázání bližšího vztahu s nimi. Strávení příjemných chvil v rámci školy a obliba těchto hodin jak mezi vyučujícími, tak mezi žáky. Ve starším školním věku se objevují často kázeňské přestupky a dospívající jsou pak vnímáni jako problematičtí. Často právě hodiny strávené v rámci etické výchovy byly dle odpovědí impulsem k přehodnocení pohledu na žáky a najít si cesty a pochopení mezi vyučujícím a žákem.

ZÁVĚR

Tato práce je zaměřena na výuku etické výchovy žáků staršího školního věku. Práce je rozdělena na dvě části. První část je teoretická a druhá praktická, která si klade otázku, jak se vyučuje etická výchova pro starší školní věk konkrétně v okrese Tábor. Na tuto otázku odpovídá provedený výzkum.

První teoretická část je rozdělena do čtyř kapitol. V první kapitole se věnují definicím základních pojmů, které je důležité postihnout v rámci tématu této diplomové práce (etika, norma, morálka, mravnost, výchova a vzdělávání, etická výchova, mravní výchova, prosociální chování a starší školní věk). Druhá kapitola se věnuje problematice staršího školního věku z pohledu vývojové psychologie. Jsou zde uvedeny změny, které nastávají v tomto období (tělesné i psychické změny, změny v prožívání, vývoj poznávacích procesů, změny v sociálním poznávání a vnímání pravidel dospívajícími). Toto období staršího školního věku je charakteristické mnoha změnami, které pubescent prožívá, a v potřebě nalezení nové stability. Při výuce etické výchovy pro starší školní věk by mělo být stále přihlíženo ke konkrétnímu vývoji žáků a snažit se odpovídat na jejich potřeby.

Třetí kapitola se zaměřuje na vývoj morálního vědomí a jednání. Uvádím zde analýzy morálního vývoje dle Jeana Piageta a Lawrence Kohlberga. Znalosti jejich teorií lze vhodně využít při výuce etické výchovy pro žáky staršího školního věku. Rozpracováním a využitím Kohlbergovy teorie v praxi se zabývají Galbraith a Jones. Pro etickou výchovu žáků staršího školního věku je vhodné pracovat s příběhy s morálním obsahem.

Čtvrtá kapitola se věnuje etické výchově pro žáky staršího školního věku. Je zde uvedeno postavení etické výchovy pro starší školní věk v kurikulárních dokumentech ČR. Upozorňuji zejména na změnu, která nastala od 1. 9. 2010. Od tohoto data lze etickou výchovu pro starší školní věk vyučovat jako doplňující vzdělávací obor. Tato změna se odvíjí od vydání Opatření ministryně školství, mládeže a tělovýchovy, kterým se změnil Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání a uvádí text nově vzniklého doplňujícího vzdělávacího oboru Etická výchova. V této kapitole rovněž zmiňuji různé názory a pohledy na výuku etické výchovy v dnešní společnosti. Jmenuji zde Etické fórum České Republiky jako garanta etické výchovy pro české školství. Upozorňuji na různost pohledů na zavádění etické výchovy do škol, její úskalí i rizika

(úpadek mravů v dnešní společnosti, riziko obvinění etické výchovy z manipulace, nejisté výsledky etické výchovy ve školách apod.).

Pátá kapitola představuje praktickou část této práce. Zahrnuje výzkum výuky etické výchovy pro starší školní věk v okrese Tábor. Pro sběr informací k výzkumu jsem zvolila kvantitativní metodu dotazování. Formou on-line dotazníku jsem získávala informace ze základních škol a víceletých gymnázií v okrese Tábor o výuce etické výchovy pro žáky staršího školního věku. Respondenti byli pedagogové vyučující etickou výchovu a předměty, v nichž je etická výchova na jejich škole zahrnuta. Výsledky jsem porovnávala s předchozími výzkumy z této oblasti, zejména s bakalářskou prací I. Dedkové, která prováděla výzkum etické výchovy na základních školách v tábořském regionu ve školním roce 2009/2010. Autorka se zaměřovala na představy učitelů, jak by měla být etická výchova vyučována, zatímco mým záměrem bylo zjistit, jak se etická výchova v tábořském okrese vyučuje konkrétně v praxi. Proto porovnávání všech výsledků nebylo tématem této práce. Porovnávala jsem však způsob výuky EV (nutno brát zřetel, že má práce se soustředí pouze na starší školní věk a I. Dedkové na základní školy, ale přesto lze výsledky do určité míry porovnat) a jmenované cíle etické výchovy (rovněž nutno brát zřetel na rozdíl staršího školního věku a celé základní školy). Jeden výsledek svého výzkumu jsem porovnávala rovněž s bakalářskou prací K. Brodčové z roku 2010/2011, a to spokojenost s dostatkem vhodných metodických pomůcek a materiálů pro výuku etické výchovy pro ZŠ a pro starší školní věk.

Mou snahou bylo přispět k obrazu výuky etické výchovy pro starší školní věk, upozornit na její možnosti a přínos pro žáky v tomto věku. V praktické části pak nahlédnout na konkrétní výuku na školách v okrese Tábor. Myslím, že výzkum předkládá zajímavé poznatky o názorech vyučujících etické výchovy pro starší školní věk, zejména díky některým odpovědím a postřehům vyučujících na tábořských školách. Procentuální výsledky se výrazně neodlišují od předchozích výzkumů na základních školách.

Etická výchova otevírá možnosti, jak pomáhat dospívajícím v jejich osobnostním rozvoji, v utváření charakteru, a může pomáhat i předcházet nežádoucímu chování mládeže. V dnešní společnosti z velké míry zaměřené na konzum a blahobyt není cesta etické výchovy snadná. Zůstává otázkou, zda lze ve školním prostředí měnit návyky z rodiny a okolí. Zodpovězení této otázky nemusí být však stěžejní. V etické

výchově jde zejména o snahu pomáhat ostatním, respektive žákům v tom smyslu, že nám jde o jejich dobro. Nelze upadat do skepse, že v dnešní společnosti je již vše dobré ztraceno, že děti z rodin mají špatné návyky, protože to tak samozřejmě vždy není. Etická výchova pro starší školní věk má na školách své odůvodnění, ať už je vyučována jako samostatný předmět nebo v rámci jiných předmětů. Přínos ve výuce etické výchovy ve starším školním věku byl často (v rámci výzkumu mezi učiteli) zmiňován jako možnost bližšího poznání žáků, navázání vztahu s nimi a mnohdy přehodnocení pohledu na ně, protože je vyučující blíže poznali, pochopili jejich chování a snažili se jim lépe porozumět. Vždy je ve výuce důležitá právě osobnost samotného pedagoga, který může nenásilně ovlivňovat chování a smýšlení žáků svým příkladem a postojem.

Seznam literatury:

- ANZENBACHER, A. *Úvod do etiky*. Praha: Zvon, 1994. ISBN 80-7113-111-3.
- ARLTOVÁ, M. *Puberta je, když začínají s rodiči potíže*. Praha: Portál, 1994. ISBN 80-7178-020-0.
- BRODCOVÁ, K. *Etická výchova na základní škole*. České Budějovice, 2011. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra pedagogiky. Vedoucí práce Z. Svobodová.
- BRÁZDA, R. *Ethicum*. Zlín: VeRBuM, 2010. ISBN 978-80-904273-9-6.
- CAMHY, D. G. Philosophy and the Lost Dimension of Education. In *Education for Human Rights and Citizenship in Central and Eastern Europe. Teaching Means, Teaching Aids and Metodology of Education*. Praha: KU, Human Rights Education Centre, 1995. ISBN 80-901221-5-9.
- ČÁBALOVÁ, D. *Pedagogika*. Praha: Grada, 2011. ISBN 978-80-247-2993-0.
- FRANKL, V. E. *Psychoterapie pro laiky*. Brno: Cesta, 1998. ISBN 80-85319-80-2.
- HEJNA, D. *Etická výchova*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 2006. ISBN 80-7044-750-8.
- HRACHOVCOVÁ, M.; STANĚK, A. *Občanská výchova v globalizující se společnosti*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2002. ISBN 80-244-0475-3.
- ILLNEROVÁ, H. Výchova k hodnotám by měla být hlavním posláním školy. In ČERNÝ, K. *Vzdělanostní společnost po česku? Rozhovory o životě a škole pro 21. století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009. ISBN 978-80-7106-528-1.
- JONAS, H. *Princip odpovědnosti. Pokus o etiku pro technologickou civilizaci*. Praha: Oikoymenh, 1997. ISBN 80-86005-06-2.
- KOHÁK, E. *Svoboda, svědomí, soužití. Kapitoly z mezilidské etiky*. Praha: Slon, 2004. ISBN 80-86429-35-0.

KOUKOLÍK, F. *Před úsvitem, po ránu. Eseje o dětech a rodičích*. Praha: Karolinum, 2008. ISBN 978-80-246-1496-0.

LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*. 2. aktualiz. vyd. Praha: Grada Publishing, 2006. ISBN 80-247-1284-9.

LENCZ, L. *Metodický materiál II k predmetu etická výchova*. 2. vyd. Bratislava: Metodické centrum v Bratislave, 1995. ISBN 80-88796-18-0.

LENCZ, L.; KRÍŽOVÁ, O. *Metodický materiál k predmetu Etická výchova*. Bratislava: Metodické centrum v Bratislave, 1997. ISBN 80-8052-010-0.

MATĚJČEK, Z. *Co, kdy a jak ve výchově dětí*. Praha: Portál, 1996. ISBN 80-7178-085-5.

MATĚJČEK, Z.; POKORNÁ, M. *Radosti a strasti. Předškolní věk, mladší školní věk, starší školní věk*. Jinočany: H+H, 1998. ISBN 80-86022-21-8.

MOREE, D., kol. autorů VARIANTY. *Než začneme s multikulturní výchovou. Od skupinových konceptů k osobnostnímu přístupu*. Praha: Člověk v tísni, 2008. ISBN 978-80-86961-61-3.

MUCHOVÁ, L. *Náboženská edukace v současné společnosti*. Ružomberok, 2007. Habilitační práce. Katolícká univerzita v Ružomberoku. Pedagogická fakulta.

Občanská výchova v globalizující se společnosti. Sborník příspěvků z 8. ročníku Letní školy „Občanská výchova v globalizující se společnosti“ pro učitele občanské výchovy a základů společenských věd. Hrachovcová, M.; Staněk, A. (ed.), Olomouc: Pedagogická fakulta Univerzity Palackého, 2002. ISBN 80-244-0475-3.

OLIVAR, R. R. *Etická výchova*. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana, 1992. ISBN 80-7158-001-5.

Otevřeno. Projekt Výchova k prosociálnosti. Metodické a didaktické materiály – program ORŽ. Církevní základní škola Orbis Pictus Tábor.

PÁLENÍK, Ľ. et al. *Vybrané kapitoly z psychológie (pre učiteľov etickej výchovy)*. Bratislava: Metodické centrum v Bratislave, 1995. ISBN 80-85185-95-4.

- PALOUŠ, R. *Paradoxy výchovy*. Praha: Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1650-6.
- PELCOVÁ, N. *Vzorce lidství*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-756-5.
- PELIKÁN, J. *Pomáhat být. Otevřené otázky teorie provázející výchovy*. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-0345-2.
- PELIKÁN, J. *Základy empirického výzkumu pedagogických jevů*. Praha: Univerzita Karlova, 2004. ISBN 80-7184-569-8.
- PRŮCHA, J. *Moderní pedagogika*. 3. aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7367-047-X.
- PRŮCHA, J.; WALTEROVÁ, E.; MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, 1995. ISBN 80-7178-029-4.
- PŘÍKASKÝ, V. *Etika, učebnice základů etiky*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000. ISBN 80-7192-505-5.
- ŘÍČAN, P. *Cesta životem: Vývojová psychologie*. přeprac. vyd. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-124-7.
- SKALKOVÁ, J. *Obecná didaktika*. 2. rozšířené a aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1821-7.
- SKOBLÍK, J. *Morálka v dialogu. Křesťanský pohled na morální problémy dneška*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006. ISBN 80-7192-706-6.
- SMÉKAL V.; LACINOVÁ, L.; KUKLA, L. *Dítě na prahu dospívání*. Brno: Barrister & Principal, 2004. ISBN 80-86598-84-5.
- STŘELEČEK, S. *Kapitoly z teorie a metodiky výchovy 1*. Brno: Paido, 1998. ISBN 80-85931-61-3.
- SVOBODOVÁ, Z. [ed.]; MUCHOVÁ, L. et. al. *K etické výchově*. Praha: Karez, 2011. ISBN 978-80-905117-0-5.
- VACEK, P. *Průhledy do psychologie morálky*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2005. ISBN 80-7041-223-2.

VACEK, P. *Rozvoj morálního vědomí žáků: Metodické náměty k realizacím průřezových témat*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-386-4.

VACEK, P. *Morální vývoj v psychologických a pedagogických souvislostech*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2002. ISBN 80-7041-101-5.

VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie: Dětství, dospělost, stáří*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-308-0.

VANIER, J. *Cesta k lidství*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-805-8.

Seznam internetových zdrojů:

Církevní základní škola Orbis-Pictus s.r.o. [online]. ©Pavel Dušek, poslední aktualizace 30. 12. 2011 [cit. 2012-02-22] Dostupné na WWW: <<http://www.orbiska.cz>>.

ETICKÉ RÓRUM ČR. *Etická výchova a možnosti školního vzdělávacího programu ZŠ a SŠ.* [online]. Dostupné na WWW: <<http://www.etickeforumcr.cz/main/stranky.php?rec=44>>.

ETICKÉ FÓRUM ČR. *Projekt etické výchovy.* [online]. [cit. 2012-01-27]. Dostupné na WWW: <<http://www.etickeforumcr.cz/>>.

JAKEŠOVÁ, M. *Koho vytáčí etická výchova.* [online]. [cit. 2012-01-27]. Dostupné na WWW: <<http://www.etickeforumcr.cz/>>

NEZVAL, J. *Opatření ministryně školství.* [online]. ©MŠMT 2006, poslední aktualizace 5.2.2010 [cit. 2011-10-17]. Dostupné na WWW: <<http://www.msmt.cz/vzdelavani/opatreni-ministryne-skolstvi>>.

Opatření ministryně školství, mládeže a tělovýchovy, kterým se mění Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. [online]. ©MŠMT 2006. [cit. 2011-10-17]. Dostupné na WWW: <http://www.msmt.cz/uploads/soubory/zakladni/MR_DVO_EV_web.pdf>.

PIŤHA, P. *K významu a reálným možnostem etické výchovy.* [online]. ©2008. [cit. 2012-01-29]. Dostupné na WWW: <<http://www.ceskaskola.cz/2010/05/z-dubnove-konference-eticka-vychova.html/>>.

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. [online]. [cit. 2011-10-17]. Dostupné z WWW: <<http://www.tf.jcu.cz/getfile/435c1d38607b0c72>>.

Seznam škol s výukou etické výchovy. [online]. [cit. 2012-02-10]. Dostupné na WWW: <<http://www.etickeforumcr.cz/>>.

SOKOL, J. *Etická výchova a svobodná společnost*. [online]. ©MŠMT 2006, poslední aktualizace 5.2.2010 [cit. 2012-02-01]. Dostupné na WWW: <<http://www.msmt.cz/vzdelavani/konference-eticka-vychova-duben-2010>>.

Školní učební plán pro 2. stupeň 2011. [online]. ©Základní a mateřská škola Sezimovo Ústí 2012. [cit. 2012-02-21] Dostupné na WWW: <<http://www.1zs.sezimovousti.cz/media/attachments/sup-ii.pdf>>.

ŠOJDROVÁ, M. *Etická výchova dostala zelenou, co potřebuje víc?* [online]. ©MŠMT 2006. [cit. 2012-01-08]. Dostupné na WWW: <http://www.msmt.cz/uploads/soubory/zakladni/MR_Konf_EVvychova_Sojdrova.doc>.

TICHÁ, J. *Význam doplňujícího vzdělávacího oboru Etická výchova pro výuku ve školách*. [online]. ©MŠMT 2006. [cit. 2012-01-14]. Dostupné na WWW: <<http://www.msmt.cz/vzdelavani/konference-eticka-vychova-duben-2010>>.

Seznam příloh:

- Příloha I. L. Kohlberg: SOUDCOVO DILEMA (Heinzův příběh)**
- Příloha II. Dilema Galbraitha a Jonese: Otevřené okno**
- Příloha III. Vzdělávací obsah Etické výchovy pro 2. stupeň ZŠ**
- Příloha IV. Seznam základních a středních škol, na kterých se vyučuje etická výchova (Čechy)**
- Příloha V. DOTAZNÍK**
- Příloha VI. Školy, které byly požádány o vyplnění dotazníku**

Příloha I.

Vacek, P. *Rozvoj morálního vědomí žáků*, s. 42

L. Kohlberg: SOUDCOVO DILEMA (Heinzův příběh)

Heinz se vloupal do obchodu. Ukradl lék a dal ho své ženě. Heinz byl uvězněn a postaven před soud. Úkolem poroty je rozhodnout, zda je vinen, nebo nevinen spácháním trestného činu. Porota shledala Heinze vinným a nyní je na soudci, aby vynesl rozsudek.

Měl by soudce Heinzovi udělit trest, nebo by měl odložit soudní řízení, a nechat Heinze odejít? Co je lepší? Zamyslete se nad problémem z pohledu společnosti. Měli by lidé, kteří poruší zákon, být potrestáni? Proč ano – a proč ne? Jak by mohl soudce použít váš názor při svém rozhodnutí? Když Heinz ukradl lék pro svou ženu, dělal to, co mu velelo svědomí. Měl by být ten, kdo porušuje zákon, potrestán, jestliže jednal v souladu se svým svědomím? Proč ano – proč ne? Když se zpětně zamyslíte nad situací soudce, v čem spočívá jeho největší odpovědnost? Proč? Jak rozumíte pojmu svědomí? Kdybyste byli Heinzem, jak by svědomí ovlivnilo vaše rozhodnutí? Heinz musel udělat morální rozhodnutí. Mělo by morální rozhodnutí být postaveno na pocitech, nebo na úvaze a zdůvodňování, co je dobré a špatné?

Je Heinzův problém morálním problémem? Proč ano – a proč ne? Obecně vzato, co je morální problém a co pro vás slovo morálka znamená? Jestliže se Heinz rozhoduje, co má udělat a přemýšlí, co je opravdu správné, pak musí nějaké správné řešení existovat. Existuje tedy skutečně nějaké správné řešení Heinzova problému, nebo je více správných řešení? Proč? Jak poznáte, že vaše řešení je správné? Záleží to na způsobu myšlení, nebo na metodě, jejíž pomocí může člověk dospět ke správnému nebo adekvátnímu řešení? Většina lidí si myslí, že vědecké myšlení a argumentace mohou vést ke správné odpovědi. Platí totéž v otázce morálních rozhodnutí, nebo se to něčím liší?

Příloha II.

Vacek, P. *Rozvoj morálního vědomí žáků*, s. 44.

Dilema Galbraitha a Jonese: Otevřené okno

Každý den po večeři bývalo velké hřiště vedle školy zaplněno dětmi. Děti z okolí tu hrály tenis, fotbal i volejbal až do setmění. Jednoho večera si Linda, Josef, Pavel a mnoho dalších dětí hrálo jako obvykle. Už byla skoro tma a hra se chýlila ke konci, když v tom jedna z dívek zakřičela: „*Jejda, pojd'te se podívat, co jsem našla!*“ Osm nebo devět dětí běželo ke zdi budovy školy, aby zjistily, proč dívka křičela. Jedno z oken školy bylo otevřené. Josef dostal nápad: „*Hej, pojd'te, jeden druhého vysadíme a podíváme se do školy. Bude to legrace. Nikdo jiný než my ve škole nebude a my si užijeme.*“ Všechny děti souhlasily a jedno po druhém vlezly oknem do třídy. Linda byla poslední, kdo se dostal dovnitř. Mezitím už ostatní děti opustily třídu a běžely po prázdných chodbách školy. Dívka dostala strach. Nebyla si jistá, jestli se toho má zúčastnit. Věděla, že ve škole nemá co dělat, pokud je už zavřená. Po chvíli váhání se rozhodla, že raději půjde domů. Stejně už byla téměř tma. Vylezla oknem ven, seskočila na zem a běžela domů.

Druhý den, jakmile Linda dorazila do školy, ocitla se uprostřed velkého zmatku. Učitelé spolu hovořili v hale školy a hodně dětí se bavilo a chichotalo ve třídách. Linda brzy přišla na to, proč je všude takový chaos. Někdo se prý dostal do školy a běhal po chodbách prázdné školy. Šlo zřejmě o víc lidí. Otočili všechny židle v několika třídách, napsali mnoho nesmyslů na tabule, sundali výtvarné práce ze zdi u tělocvičny. Ředitel prohlašoval, že to, co se stalo, bylo více než žert. Žáci nemají dovoleno být ve škole poté, co se budova zavře. Vyzval žáky: „*Pokud někdo ví něco o tom, co se dělo ve škole včerejší večer, nebo do toho je zapleten, měl by za mnou v průběhu dne přijít a říci mi, co ví.*“

Měla by Linda říci učitelům nebo řediteli, co se stalo předešlého večera?

Příloha III.

Příloha č.1 k Opatření ministryně školství, mládeže a tělovýchovy, kterým se mění Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání, čj. 12586/2009-22 (str. 3-5):

Vzdělávací obsah Etické výchovy pro 2. stupeň ZŠ

Očekávané výstupy:

Žák

- komunikuje otevřeně, pravdivě, s porozuměním pro potřeby druhých a přiměřeně situaci
- respektuje velikost a důstojnost lidské osoby, objevuje vlastní jedinečnost a identitu a vytváří si zdravé sebevědomí
- analyzuje a aplikuje empatii v kolektivu
- nahrazuje agresivní a pasivní chování chováním asertivním, neagresivním způsobem obhajuje svá práva
- rozlišuje manipulační působení médií a identifikuje se s pozitivními prosociálními vzory
- spolupracuje i v obtížných sociálních situacích
- je vnímavý k sociálním problémům, v kontextu své situace a svých možností přispívá k jejich řešení
- analyzuje etické aspekty různých životních situací
- se rozhoduje uvážlivě a vhodně v každodenních situacích a nevyhýbá se řešení osobních problémů
- aplikuje postoje a způsobilosti, které rozvíjejí mezilidské vztahy

Učivo

KOMUNIKACE

- **otevřená komunikace** – úrovně komunikace, zásady verbální komunikace, komunikační chyby, dialog, komunikace ve ztížených podmínkách
- **aktivní naslouchání** – cíle, výhody, zásady, způsob a nácvik aktivního naslouchání

DŮSTOJNOST A IDENTITA LIDSKÉ OSOBY

- **úcta k lidské osobě** – lidská práva, zdroje lidských práv, svoboda, rovnost, potenciality člověka, pozitivní hodnocení druhých v obtížných situacích, občanská zralost

- **jedinečnost a identita člověka** – rozvoj sebevědomí, hodnotová orientace, rozvoj sebeovládání a morálního úsudku, selfmanagement, úvahy nad mravními zásadami, radost a optimizmus v životě

ASERTIVNÍ CHOVÁNÍ

- **asertivní chování** – přijatelný kompromis, konstruktivní kritika, přijetí pochvaly, požádání o laskavost, stížnost, otázka po důvodu, realizace svých práv, řešení konfliktu

- **obrana před manipulací - asertivní techniky** – manipulace, vysvětlení a nácvik jednotlivých asertivních technik

- **fair play** – zdravá soutěživost, dodržování pravidel hry, asertivita a prosociálnost v soutěživých situacích, prosociálnost a sport

REÁLNÉ A ZOBRAZENÉ VZORY

- **pozitivní vzory versus pochybné idoly** – senzibilizace pro rozlišování vzorů, vliv reálných vzorů, prosociální vzory ve veřejném životě, vzory ve vlastní rodině, vliv zobrazených vzorů a vhodné literární prameny, smysl autority, vztah k autoritě

- **podpora pozitivního působení televize a médií** – nabídka pozitivních vzorů v médiích, kritický přístup k působení médií, eliminace vlivu agrese, zvládání agrese, rozlišování mezi realitou a pseudorealitou, účinná obrana proti manipulaci médii, média a volný čas

- **já – potenciální vzor pro druhé** – smysl a cíl mého života, postoje, zodpovědný život, mé schopnosti a společnost, zdravý způsob života, autonomie a konformita

INICIATIVA A KOMPLEXNÍ PROSOCIÁLNOST

- **iniciativa a tvořivost** – renatalizace, nácvik tvořivosti, prosociální aspekt iniciativy a tvořivosti ve školním prostředí a v rodině, psychická a fyzická pomoc, ochota ke spolupráci, přátelství

- **iniciativa ve ztížených podmínkách** – pozitivní formulace problému, pomoc anonymnímu člověku, veřejná osobní angažovanost

- **uplatnění komplexní prosociálnosti** – bída světa, informovanost o situaci zemí třetího světa, vztah k menšinám, využití prosociálnosti v multikulturní společnosti, pozitivní vztah k diverzitám

APLIKOVANÁ ETICKÁ VÝCHOVA

- **etické hodnoty** – zdroje etiky, osobní odpovědnost, smysl života, aplikace mravních zásad a hodnot, ctnosti, svědomí a jeho rozvoj

- **sexuální zdraví** – zodpovědný vztah k sexualitě, mládí – příprava na lásku, sexuální identita, nezralé rodičovství

- **rodina** – poznání vlastní rodiny a jejích pravidel, práva a povinnosti v rodině, role v rodině, formulace nevyslovených pravidel a očekávání, hodnota rodiny, zlepšení atmosféry v rodině, komunikace v rodině, úcta k členům rodiny, úcta ke stáří

- **duchovní rozměr člověka** – obrana proti sektám, tolerance k lidem s jiným světovým názorem, informace o různých světových názorech

- **ekonomické hodnoty** – rozumné nakládání s penězi, zájem o otázky národního hospodářství, vztah mezi ekonomikou a etikou, rozvíjení ekonomických ctností – šetrnost, podnikavost

- **ochrana přírody a životního prostředí** – úcta k životu ve všech jeho formách, citový vztah člověka k přírodě, vnímání krásy a mnohotvárnosti přírody, zodpovědnost za životní prostředí

Příloha IV.

Seznam základních a středních škol, na kterých se vyučuje etická výchova (Čechy)

Převzato z www.etickeforum.cz:

ZÁKLADNÍ ŠKOLY

- Bečov nad Teplou, ZŠ a MŠ, Školní 152
- Čechtice - ZŠ, Na Lázni 325
- České Budějovice – ZŠ J. Š. Baara, Korovcova 967/9
- České Budějovice – ZŠ, Dukelská 11
- Dvůr Králové nad Labem – ZŠ Podhart', Máchova 884
- Hradec Králové – ZŠ, Habrmanova 130
- Hradec Králové - ZŠ a MŠ Svobodné Dvory, Spojovací 66
- Choceň – ZŠ, Sv.Čecha 1686
- Chomutov – ZŠ, Na Příkopech 895
- Jablonec n.Nisou –ZŠ, Liberecká 26
- Jablonec n. Nisou – ZŠ, Pivovarská 15
- Jablonec n. Nisou – ZŠ katolická, majora R. Háška, Saskova ul.34
- Jílové u Prahy – ZŠ, Komenského 365
- Kaplice – ZŠ, ul. Gen. Fanty 446
- Karlovy Vary – ZŠ J. A. Komenského, Kollárova 19
- Kolín – ZŠ Starý Kolín, Kolínská 90
- Kolín – 5. ZŠ, Mnichovická 62
- Liberec – ZŠ, Na Výběžku 118
- Litoměřice – ZŠ, Na Valech 53
- Litoměřice - ZŠ, U Stadionu 4
- Lukavice – ZŠ a MŠ, kroužek na ZŠ
- Milín – ZŠ, Školní 247
- Most – ZŠ, U Stadionu 1028
- Most – ZŠ, Komenského 474.
- Náchod – ZŠ Náchod – Plhov, Příkopy 1186
- Nížkov – ZŠ, Nížkov 11
- Obecnice – ZŠ Masarykova, Obecnice 255
- Olbramovice – ZŠ Olbramovice 135, Votice

- Plzeň - ZŠ Elementaria, Jesenická 11
- Povrly - ZŠ a MŠ, 5. května 233
- Praha 1 – ZŠ, Náměstí Curieových 2/886
- Praha 1 – ZŠ, Vodičkova 22
- Praha 2 - ZŠ a SŠ Jedličkův ústav, V Pevnosti 4
- Praha 4 – ZŠ Angel, Angelovova 3183
- Praha 4 – ZŠ, Rakovského 3136
- Praha 6 – ZŠ Hanspaulka, Sušická 29
- Praha 6 – ZŠ Jana Wericha, Španielova 1111/19
- Praha 8 – Církevní ZŠ logopedická Don Bosco, Dolákova 555
- Praha 10 – ZŠ, Olešská 2222
- Praha 13 – ZŠ, Bronzová 2027
- Příbram – 7. ZŠ, Školní 75
- Roudnice nad Labem – ZŠ, Karla Jeřábka 941
- Rychnov n.Kněžnou – ZŠ Mozaika o.p.s, U Stadionu 1166
- Rychnov u Jablonce n.Nisou – ZŠ Rychnov u Jablonce
- Sezimovo Ústí – ZŠ, 9. května 489.
- Sušice – ZŠ
- Trutnov – 4. ZŠ, R.Frimla 816
- Turnov – ZŠ, ul. 28.října 11
- Úhonic – ZŠ a MŠ, Kateřinská 43
- Velké Popovice – ZŠ, Komenského 5
- Velký Šenov – ZŠ, Mírové nám. 440
- Volyně – ZŠ, DD, ŠJ, ŠD, Školní 319
- Vratislavice nad Nisou – ZŠ Vratislavice, Nad Školou 278

STŘEDNÍ ŠKOLY

- Český Krumlov - Gymnázium, Chvalšinská 112
- Benešov – Gymnázium, Husova 470
- Holice – SŠ automobilní, Nádražní 301
- Kaplice – Gymnázium, Linecká 368
- Kutná Hora – Církevní gymnázium sv. Voršily, Poděbradova 288
- Letohrad - Gymnázium Letohrad o.p.s., Václavské nám. 1
- Liberec – SPŠSE, Masarykova 3

- Liberec – SOŠT a SOU, Ještědská 358/100
- Pelhřimov – Gymnázium, Jirsíkova 244
- Praha 1 – Gymnázium J.Nerudy, Hellichova 3
- Praha 5 – SPŠ dopravní, a.s., Plzeňská 102/219
- Praha 9 – Gymnázium J. Seiferta o.p.s., Vysočanské náměstí 500
- Toužim – SOU, Plzeňská 330
- Vimperk – Gymnázium, Pivovarská 69
- Žďár n. Sázavou – SOU obchodní a SOŠ, Komenského 10

Příloha V.
DOTAZNÍK

Vážená paní učitelko, Vážený pane učiteli,
v rámci své diplomové práce zpracovávám výzkum týkající se výuky etické výchovy pro starší školní věk na základních školách a víceletých gymnáziích v okrese Tábor.

Obracím se na Vás s žádostí o vyplnění dotazníku, který je anonymní, pouze prosím o vyplnění školy, na které vyučujete etickou výchovu nebo předměty týkající se etické výchovy.

Předem děkuji za Váš čas a vyplnění dotazníku.

Věra Samcová, studentka Teologické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích.

DOTAZNÍK

U otázek s možností výběru alternativ, prosím, vyberte odpověď. Pokud se chcete k otázce více vyjádřit, doplňte otázku svou vlastní odpovědí (poznámkou).

Název a adresa školy, na které pracujete:

1. Jakým způsobem je na vaší škole vyučována etická výchova pro starší školní věk (pro 2. stupeň ZŠ a nižší ročníky víceletých gymnázií)?

- a) jako povinný předmět
- b) jako součást jiného předmětu (jakého)
- c) jako povinně volitelný předmět
- d) nepovinný předmět
- e) jinak (napište)

2. Jaké materiály využíváte pro výuku etické výchovy pro starší školní věk (metodické pomůcky, učebnice, vlastní materiály,...)?

3. Považujete možnosti využití dostupné literatury, učebnic, pomůcek a metodik pro výuku etické výchovy pro starší školní věk za dostačující?

4. Jaký hlavní cíl spatřujete ve výuce etické výchovy pro starší školní věk? (Napište vlastní nebo vyberte max. 6 nejdůležitějších odpovědí.)

Respektování a dodržování pravidel slušného chování

Smysl pro spravedlnost

Schopnost empatie

Úcta

Dialog

Umírněnost

Tolerance

Iniciativa

Solidarita

Reflexe

Smysl pro povinnost

Otevřenost

Diskuse

Sdílení

Spolupráce

Další:

5. Od 1. 9. 2010 lze etickou výchovu pro starší školní věk vyučovat jako doplňující vzdělávací obor. Promítla se nějak tato změna konkrétně na Vaší škole?

Velice děkuji za vyplnění dotazníku.

V případě zájmu Vám zašlu svou diplomovou práci s vyhodnocením výzkumu. Pokud budete mít jakékoliv dotazy, neváhejte mne kontaktovat.

Věra Samcová, e-mail: verasamcova@gmail.com, tel. 725 152 402

Příloha VI.

Školy, které byly požádány o vyplnění dotazníku

Základní škola Bernarda Bolzana

Základní škola a Mateřská škola Choustník

Základní škola Veselí nad Lužnicí

Základní a Mateřská škola Jistebnice

Církevní základní škola ORBIS-PICTUS, spol. s r.o.

Základní a Mateřská škola Tučapy

Základní škola a Mateřská škola Sezimovo Ústí, 9.května 489

Základní škola Planá nad Lužnicí

Základní škola Bechyně

Základní škola a Mateřská škola Tábor, náměstí Mikuláše z Husi 45

Základní škola a Mateřská škola Borotín

Základní škola a Mateřská škola Tábor, Husova 1570

Základní škola Soběslav, Komenského 20

Základní škola Chotoviny

Základní škola Sezimovo Ústí, Školní náměstí 628

Základní škola a Mateřská škola Tábor, Helsinská 2732

Základní a Mateřská škola Malšice

Základní škola Tábor, třída Čs. armády 925

Základní škola Tábor, Zborovská 2696

Základní škola Mladá Vožice

Základní škola Soběslav, Školní náměstí 56

Gymnázium Pierra de Coubertina Tábor

Soukromé gymnázium Tábor

Gymnázium Soběslav

ABSTRAKT

SAMCOVÁ, V. *Etická výchova pro starší školní věk a výzkum v okrese Tábor*. České Budějovice 2012. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra pedagogiky. Vedoucí práce PhDr. Ph.D. Zuzana Svobodová

Klíčová slova: etika, morálka, výchova, etická výchova, výuka, výzkum, starší školní věk, 2. stupeň základní školy, dotazník

Práce je zaměřena na výuku etické výchovy pro žáky staršího školního věku. První část práce je teoretická, jsou zde uvedeny definice základních pojmů. Je popsán starší školní věk z pohledu vývojové psychologie a změny, které jsou pro tento věk typické. Práce se zabývá i postavením etické výchovy pro starší školní věk v kurikulárních dokumentech a různými pohledy na výuku etické výchovy pro starší školní věk v České republice.

Praktická část práce se zabývá výzkumem výuky etické výchovy pro starší školní věk na základních školách a víceletých gymnáziích v okrese Tábor. Závěrečná část práce podává komentář výsledků výzkumného dotazníkového šetření mezi učiteli etické výchovy pro starší školní věk v tábořském okrese a vyhodnocuje získaná data.

ABSTRACT

Ethics Education for Older School Age and Research in District Tábor

Key words: ethics, morality, education, ethics education, education, research, older school age, the second stage of primary school, questionnaire

This work is focused on ethics education for pupils of older school age. The first part is theoretical, the basic definitions are presented here. Older school age is described from a view of evolutionary psychology and also changes typical for this age are mentioned. The work deals with the position of the ethics education for older school age in the curricula of the Czech Republic and it presents different views on this topic.

The practical part concerns the research of the ethics education for older school age at primary schools and multi-annual grammar schools in district of Tábor. The final section provides commentary of the results of the research survey among teachers of the ethics education for older school age and it analyses the obtained information.